

Srpski književni glasnik

Аугустин

С Р П С К И

К Њ И Ж Е В Н И Г Л А С Н И К.

УРЕДНИЦИ:

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ И ДР. ЈОВАН СКЕРЛИЋ.

КЊИГА ШЕСНАЕСТА.

БЕОГРАД:

ШТАМПАРИЈА СВЕТОЗАРА НИКОЛИЋА, ОБИЛИЋЕВ ВЕНАЦ, БР. 2.]

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:

СКОПЉАНСКА УЛИЦА БР. 9.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

Беше ми намера да цео школски одмор ове, 1905, године проведем у Румунији ради упознавања румунског језика, историје и књижевности, како бих се после тога са бољим успехом могао одати проучавању Румуна Краљевине Србије и тиме учинити још један прилог упознавању несрпског становништва наше земље¹. Све сам већ био припремио, па чим се школска година заврши, мишљах да се кренем за Румунију.

Али како пословица вели: друго мисли један кум, друго мисли други кум. Ја сам тако мислио, а „Српске Новине“ од 6 јуна објавише да сам одређен за председника бирачког одбора за избор народних посланика, који ће бити 10 јула. Дакле баш у средини распуста! Одмах написах молбу да се ослободим, али одговора по њој не добих. Дође и распуст, одговора нема. Шта сам сам знао но да одложим пут за Румунију после избора. Да бих пак време до 10 јула ма колико употребио за циљ који имађах, реших се да дотле учиним ма и овлашну екскурзију кроз наше Румуне.

И у друштву са колегом Г. Драгутином Д. Марјановићем, професором Учитељске школе у Алексинцу, кре-

¹) Први прилог томе упознавању несрпског становништва су ми Цигани Краљ. Србије, о којима сам до сад наштампао: *Die Zigeuner in Serbien, Ethnologische Forschungen von Tih. R. Gjorgjević, I Teil, Budapest, 1903.*; *Обичаји у Цигана Краљевине Србије* (у годишњици Николе Чупића књ. XXII); *О Циганима уопште и о њиховоме досељењу на Балканско Полуострво и у Србију* (у „Српском Књижевном Гласнику“ од 16 марта 1904); *Физичке и душевне особине Цигана Краљ. Србије* („Српски Књижев Гласник“ од 1 септембра 1904). У рукопису имам и читаво дело о Циганима Краљевине Србије.

тох се 20 јуна 1905 г. из Алексинца да прођем средином оних крајева Србије у којима живе Румуни, које ми обичније зовемо Власима.

Због тога што ја ова наша екскурзија била, тако да рекнем, на јуриш, не треба у овим белешкама тражити ни исцрпности ни системе. Овај је мој пут био изненадан и намених га само ма и овлашном оријентисању и добијању што прегледније слике посла који тек намеравам предузети. Због тога сам уз пут бележио што сам стигао и за шта беше прилике да се забележи. Детаљно се не упуштах ни у једну ствар, јер не имах времена за то, оставив за доцније да потпуније пишем о истом предмету. Па ипак мислим да у овим белешкама има података и важних и занимљивих.

Ја знам да ће на ово многи наш забринути „патријота“ значајно замахати главом и рећи да чиним „издајство“ према Отаџбини, кад се усуђујем да говорим о Румунима у Србији, које по мишљењу многих ваља крити или бар прећуткивати, јер свако истицање Румуна у Србији може одвести тако званом „румунском питању“ у Србији, од кога, по мишљењу многих, „прети опасност“.

Може и то бити, али и без ових мојих редова цео свет зна да у Србији има Румуна. То не одриче ни наша званична статистика. То се зна и у Краљевини Румунији, где се води рачуна чак о Циганцима у Македонији, Епиру и Албанији¹ и о Румунима у Малој Азији²,

¹ P. Părahagi и N. Vurduna, Jocuri copilariei culese de la Români din Macedonia, Букурешт 1898. (Extras din Analele Academiei române). — Joan Nerițescu, De la Români din Turcia Europeana, Букур. 1895. — P. Părahagi, Români din Meglenia, Бук. 1900. — P. Părahagi, Din literatura populară a Aromunilor (Materialuri folcloristice culese și publicata sub auspiciile Ministrului cultelor și învețămîntului, vol. II), Бук. 1900. — P. Părahagi, Megleno-Români, studiu etnografico filologic, I—II, Бук. 1902. (Extr. din Anal. Acad. rom.). — Jon Arginteanu, Istoria macedoneni din timpurile cele mai vechi până în zilele noastre, Бук. 1904.

² Teodor T. Burapa, O calatorie la Români din Bithinia (Asia Mica), Јаш 1893.

Моравској¹, Шлезији², полуострву Истри³, Босни и Херцеговини⁴, итд., а и да не говорим о областима које су јој у непосредној близини као Трансилванија, Буковина и Бесарабија, — а камо ли не о Румунима у Србији који су им само преко Дунава. О њима Румуни истина немају никаквих списа, али у сваком школском уџбенику где се набрајају земље у којима живе Румуни, никад се не заборављају ни ови наши из Србије. У осталом, преко сто хиљада Румуна у тако малој земљи као што је Србија не даду се сакрити.

Што ја покушавам да се са Румунима Краљевине Србије упознам то је само у интересу науке, јер мислим да је боље да то упознавање изврши неко од нас но туђинац. Без испитивања у данашње доба, у културној земљи не може бити. Потребу испитивања наших Румуна подупире још и то што се о њима врло мало зна, и ако су и то синови наше земље. У осталом, ја се ограничавам само на констатовању онога што јесте.

*

У Краљевини Србији Румуни живе на простору скоро од планине Ртња па до Дунава и од Велике Мораве до Тимока, управо у четири округа северовосточне Србије: *тимочком* (у два среза: зајечарском и бољевачком), *моравском* (у три среза: параћинском, деспотовачком и ресавском), *пожаревачком* и *крајинском*. Што се у осталим окрузима у нашим званичним статистичким подацима нађе покоји Румун, то су или случајни становници, или радници, или томе слично. Румуна који би у групи живели у осталим окрузима Србије нема.

Румуна највише има у Србији према Дунаву и Ти-

¹ T. T. Burada, O calatorie la Româniî din Morava, Јаш 1894.

² T. T. Burada, O calatorie la Româniî din Silesia Aurtriaca, Јаш 1894.

³ T. T. Burada, O calatorie in satele romanesti din Istria, Јаш 1896.

⁴ Isidor Jeşau, Româniî din Bosna şi Herţegovina in trecul şi in prezent, Бук. 1905. (Extr. din Anal. Acad. rom.).

моку, а што се више иде на југ и на запад све их је мање. Последња су њихова села на југу у округу *тимочком*: у срезу *зајечарском*: Бор, Брестовац, Прлита, Николичево, Грђан, Шљивар, Бучје, Топла, Кривељ, Лубница, Гамзиград, Метовница, Оштрељ и Слатина; а у срезу *бољевачком*: Валакоње, Савинац, Бачевица, Добро Поље, Злот, Луково, Мали Извор, Оснић, Боговина, Подгорац и Шарбановац. На западу су последња румунска села у округу *моравском* у срезовима: *параћинском*: Бигреница, Батинац, Влашка и Супска; *деспотовачком*: Исаково, Бељајка, Жидиље; *Језеро* и *Ресавица*: *ресавском*: Бобоља, Витежево, Суботица, Јасеново, Тропоње и Гладна. Даље на западу су крајња румунска села у округу *пожаревачком* у срезовима: *моравском*: Бошњак, Кочетин, Влашки До, Врбница, Миријево, Орљево, Свиљарево, Тићевац и Породин; *пожаревачком*: Брежане, Петка, Пољана, Шљивовац, Велико Село, Трњане и Забрега.

По моме сазнању, раније је било Румуна чак и у неколиким селима преко Велике Мораве, али су се постепено потпуно претопили у Србе, те их данас више нема. По попису становништва у Србији од 1859, Румуна је било још и у смедеревском округу, у пределу између ушћа Мораве и Језаве, поглавито у селу Куличу, и то свега 264 душе¹, али ти Румуни сад су већ посрбљени.

На читавоме простору североисточне Србије на коме станују Румуни, не живе они сами, већ су њихова селе измешана на много места са српским селима, и према селима у којима живе чисти Срби чине мањину. На читавоме простору румунских становника Србије има око 425 места, али само у 165 има Румуна у знатнијем броју, што по окрузима изгледа овако:

у округу тимочком (у два среза) има	49 срп. и	26 румунских села
„ „ моравском (у три среза) има	95 „	14 „ „
„ „ пожаревачком	„ 193 „	69 „ „
„ „ крајинском	„ 85 „	56 „ „
Свега	„ 422 „	165 „ „

¹ Државопис Србије, св. I, стр. 91—92,

Но ваља знати да у многим румунским селима има још и Срба, који често пута у неким селима чине већину становништва.

Вођење статистике становништва помоћу пописа започето је у Србији још у јуну 1834 г. Тада је према тадашњим могућностима извршен први доста тачан попис становништва и непокретног имања Србије, поглавито с обзиром на две најважније потребе: на порезу и на војску. Сви су други подаци изостављени. Из тих разлога нису издвојени ни Румуни као засебни становници, но су бројени уједно са Србима. Из истих разлога тако је бројено становништво Србије и у многим допнијим пописима, те због тога не налазимо Румуне издвојене ни у подацима пописа од 1841 и 1843 год., и за то време не можемо ништа рећи о њиховоме бројноме стању. У попису од 1846 г. било је у поменутом четири округа у местима у којима живе Румуни:

у округу црнојоречком	19545	Румуна и	18719	Срба
„ „ Ђуприском	7348	„ „	35563	„
„ „ пожаревачком	36696	„ „	62999	„
„ „ крајинском	33626	„ „	18272	„
Свега	97215	„ „	135553	„ ¹

У број Срба овде нису рачунати они Срби који живе у српским селима поменутих округа.

Из штампаних података пописа од 1850 такође се не може одредити број Румуна у Србији. Међутим, како нас уверава економско-статистичко одељење Министарства Финансија „пописом од 1850 год. снимљена су и она места у којима Власи чисто или помешано са Србима живе, и то тако да се приближно — са највише 5% погрешке, — назначити може колико у ком крају и Влаха у Србији живи“² те се на тај начин изналази да је 1850 било у Србији око 104.343 Румуна на 828.999 Срба.

¹ В. Јакшић, О племенномъ составѣ населенія въ Княжествѣ Сербскомъ, С. Петербургъ, 1873., стр. 20—21.

² Државопис Србије, св. I, стр. 91.

Из објављених података пописа од 1854 г., број се Румуна такође може видети.

По пописним подацима из 1859 било је у Србији у она четири округа у којима Румуни живе:

у округу црногорском	24232 Румуна и	22658 Срба
„ „ ђупријском	8064 „ „	41852 „
„ „ пожаревачком	47690 „ „	74969 „
„ „ крајинском	42607 „ „	20304 „
Свега	122595 „ „	159783 „

Из података пописа становништва Србије од 1863 г., не види се број румунског становништва.

Пописом становништва Србије од октобра 1866 г. нађено је у Србији:

у Београду	33 Румуна и	24612 Срба
„ Топчидеру	— „ „	156 „
„ округу алексиначком	— „ „	48136 „
„ „ београдском	— „ „	63880 „
„ „ ваљевском	— „ „	83483 „
„ „ књажевачком	— „ „	55079 „
„ „ крагујевачком	6 „ „	98141 „
„ „ крајинском	42852 „ „	70293 „
„ „ крушевачком	— „ „	67439 „
„ „ подринском	— „ „	48827 „
„ „ пожаревачком	48507 „ „	140601 „
„ „ рудничком	1 „ „	47467 „
„ „ смедеревском	30 „ „	60077 „
„ „ ужичком	— „ „	104377 „
„ „ црногорском	26056 „ „	53284 „
„ „ чачанском	— „ „	58037 „
„ „ шабачком	— „ „	73619 „
„ „ ђупријском	9840 „ „	55884 „
„ „ јагодинском	1 „ „	62184 „
Свега	127326 „ „	1215576 „ ¹

Из података пописа од 1874 опет се број Румуна не може видети.

По подацима пописа од 1884 г. у Србији је било:

¹ Државопис Србије, св III, стр. 100.

ОКРУЗИ и МЕСТА	Р У М У Н А						С Р Б А					
	По варошима			По селима			По варошима			По селима		
	муш.	жен.	Света	муш.	жен.	Света	муш.	жен.	Света	муш.	жен.	Света
алексинџки	—	—	—	—	—	—	3940	3562	7532	30271	29003	59277
београдски	—	—	—	—	—	—	1631	1431	3092	42223	40377	82605
ваљевка	—	—	—	—	—	—	4445	3184	7639	45390	44406	89796
врањски	2	2	4	—	—	—	4481	4267	8747	29289	27834	57123
јагодински	1	1	2	—	—	—	3368	3113	6511	31631	30575	62203
књажевачки	1	1	3	—	—	—	1798	1664	3462	29318	28531	58599
крагујевачки	—	4	4	2	—	2	8400	6317	15017	52321	51485	103306
крајински	1607	1123	3030	24790	24199	48989	3938	3512	7445	11188	11221	22701
крушевачки	2	1	3	—	—	—	3719	3071	6790	37775	37072	74847
нишки	3	4	7	5	—	5	13765	12727	26492	53426	51036	104462
пиротски	1	—	—	—	—	—	4704	4186	9190	34391	32961	67355
подрински	—	—	—	—	—	—	1807	1532	3369	28935	28846	57781
пожаревачки	750	615	1365	28787	27416	56203	9401	8146	17547	52284	50937	103255
руднички	1	1	2	—	—	—	769	524	1293	28898	28390	57588
смедеревски	29	20	49	—	—	—	4176	3523	7999	40523	39742	80265
топлички	—	—	—	—	—	—	2339	2130	4469	34364	31068	65432
ћупријски	68	28	96	5368	5157	10525	7619	6853	14472	22107	21231	43338
ужички	—	—	—	—	—	—	5198	4611	9809	59028	59353	118381
приоречки	281	263	541	14725	14082	28507	1269	1074	2343	13147	12542	25689
чачански	3	—	3	—	—	—	3491	2558	6049	36394	36315	72709
шабачки	—	—	—	—	—	—	5211	4332	9543	40232	39122	79364
Београд	43	40	83	—	—	—	15890	12071	27891	—	—	27891
Свега	2792	2404	6196	83677	70854	144531	111723	94978	206701	753942	732730	1487672

Државилис Србије, св. VI, стр. 259, 263 и 267.

По попису од 31. децембра 1930 било је у Србији:

ОКРУЗИ и МЕСТА	Р У М У Н А						С Р Б А							
	По варошима			По селима			По варошима			По селима				
	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега		
ваљевски	2	—	2	46	27	73	75	5532	3606	9138	51027	49907	100934	110072
врањски	1	1	2	9	1	10	12	11227	10866	21493	63023	59599	122622	144115
крагујевачки	14	8	22	8	2	10	32	11258	8176	19734	59871	59456	119327	139061
крајински	1700	1582	3282	24995	24634	49629	52191	4443	3870	8313	14031	13579	27610	35923
крушевачки	16	1	17	72	55	127	144	8109	6248	14357	66926	65331	132308	145664
моравски	109	55	164	4182	4127	8309	8473	12733	10871	23604	63411	61875	126286	148890
нишотски	—	1	1	—	1	1	2	7511	6829	14340	53019	51401	104420	118823
подрински	23	5	28	4	2	6	34	7562	6172	13734	78862	77844	156706	170440
пољанавски	71	58	123	346	278	624	753	6697	5132	11829	94916	92457	187378	199202
пожаревачки	905	712	1617	25501	24697	50198	51815	11577	9372	20949	68358	62259	125617	146566
руднички	—	1	1	—	1	1	2	6028	3555	9683	70748	70168	140916	150599
тимочки	—	—	—	—	2	2	2	4021	2891	6912	42130	41489	83619	90539
тодички	1	—	1	2	2	4	5	3218	2703	5921	58530	54702	113232	119153
ужички	—	—	—	—	—	—	—	5837	4378	10241	62875	64090	126965	137179
приоречки	174	133	307	14523	14214	28737	29044	3610	2732	6342	16160	16064	31224	38566
Београд	131	61	195	—	—	—	193	26413	16823	43236	—	—	—	43236
Ниш	177	8	185	—	—	—	185	9844	7039	16923	—	—	—	16923
Свега	3327	2626	5953	63088	68043	137731	143684	145561	111225	256786	858887	840271	1699158	1955944

Статистике Краљевине Србаје, кн. I, део V, стр. 114—115.

По попису од 31 децембра 1895, било је:

ОКРУЗИ и МЕСТА	Р У М У Н А						С Р Б А					
	По варошима			По селима			По варошима			По селима		
	муш.	жен.	СВЕТА	муш.	жен.	СВЕТА	муш.	жен.	СВЕТА	муш.	жен.	СВЕТА
ваљевски	9	4	13	17	9	26	6059	4213	10272	54286	53199	107485
врањски	—	1	1	25	19	44	11324	10679	22003	68760	65375	134135
крагујевачки	82	16	98	3	—	3	11760	8779	20539	62356	62123	12449
крајински	1225	1159	2384	26246	25934	52198	4885	4310	9195	13817	13645	27463
крушевачки	8	1	9	127	144	271	7990	6365	14355	71992	70725	142272
моравски	117	47	164	4596	4523	9119	13737	11971	25708	69131	66978	126109
пиротски	6	11	17	—	4	4	7869	6884	14753	55515	53929	109144
подрански	4	4	8	118	105	223	8408	6473	14881	83957	82795	166752
подунавски	109	99	208	214	148	362	7396	5645	13041	102590	100187	202786
пожаревачки	1444	1034	2178	28829	28004	56833	13054	10917	23971	64551	63345	127896
руднички	1	4	5	10	5	15	609	8816	9855	75212	74284	149496
тимочки	—	1	1	45	62	107	4068	2996	7061	44919	44087	89006
топлички	3	1	4	1	1	2	3750	2889	6639	61295	60264	124559
ужички	1	2	3	—	—	—	5537	4500	1037	67162	67866	135018
прноречки	222	189	444	17357	16996	34353	4111	2967	7378	15156	15011	130197
Београд	168	119	287	—	—	—	29317	18664	47981	—	—	—
Ниш	111	15	126	—	—	—	10764	7491	18258	—	—	—
Свега	3243	2707	5950	77606	75954	153560	156368	119562	275930	913699	893853	1807552
												2083482

1 Статистика Краљевине Србије, књ. XIII, стр. 276.

По попису од 31 децембра 1900. било је:

ОКРУЗИ и МЕСТО	Р У М У Н А						С Р Б А							
	По варошима			По селима			По варошима			По селима				
	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега	муш.	жен.	Свега		
	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА	СВЕГА		
Београдски	36	25	61	136	130	266	327	2200	1718	3918	59630	57479	117169	121087
ваљевски	13	—	13	47	46	93	106	73.9	4560	11939	58844	57517	116361	128300
врањски	5	18	23	2	—	2	25	14370	13293	27663	90605	87152	177757	205420
крагујевачки	60	30	90	9	1	10	100	16170	12386	28774	64062	64176	128238	157012
крајински	1063	1026	2089	21640	21988	43558	45647	5723	4520	10243	20312	20013	40325	50563
крушевачки	13	4	17	4	6	10	27	6049	4074	10123	63077	62602	126679	135802
моравски	74	24	98	4358	4317	8675	8773	14033	12153	26186	67251	65604	133855	159041
нишки	36	7	43	—	3	3	46	1727	11176	28902	71281	67412	139693	163595
пиротски	14	4	18	—	3	3	21	6454	5167	11621	42378	4076	83073	94694
подрински	5	1	6	295	308	603	611	8753	6318	15561	90941	90003	180944	196505
пожајсвачки	690	621	1311	20174	19972	40146	41457	17019	13262	30281	76839	75803	152642	182923
руднички	5	4	9	4	—	4	13	7450	4632	12142	91241	90850	182091	194233
смедеревски	18	36	54	93	58	151	206	6385	5420	12305	53539	53591	107234	119539
тимочки	210	138	348	12386	12017	24433	24781	8913	5302	14245	47178	47057	94235	108480
топлички	2	—	2	—	—	—	2	3621	3082	6708	42416	39623	82039	88742
ужички	3	—	3	—	—	—	3	6545	4241	10786	60012	6518	120530	131316
Београд	183	104	287	—	—	—	287	83352	21942	56294	—	—	—	56294
Свега	2430	2042	4472	69148	58809	117957	122129	183911	133775	317686	999596	981269	198065	2298551

! Статистика Краљ. Србије, књ. XLIV, стр. 98, 100—101.

Сви Румуни у Краљевини Србији говоре дијалектима румунског језика. Како ови дијалекти стоје међу собом и према књижевном језику Краљевине Румуније, засад не могу ништа ближе рећи. Проучавање дијалеката којим говоре Румуни у Србији било би од особите вредности, јер бисмо њиховим упознавањем и поређењем са дијалектима румунског језика ван Србије одредили порекло наших Румуна. Колико сам ја могао запазити језик наших Румуна Унгурава, кроз које сам прошао, одступа од румунског књижевног језика поглавито у изговору неких сугласника испред ненчаних самогласника. Ти су сугласници *c, d, l, n, t*. У румунском књижевном језику би се рекло: *гесе* (рече = хладно), *унде* (унде = где), *лимба* (лимба = језик), *мине* (мине = мени), *дуте* (дуте = иди). Наши би Румуни Унгурани то изговорили: *реше, уиђе, љимба, миње, дуђе*. Има још неких разлика али због малог задржавања међу Румунима ја не могу о њима дати тачнога рачуна.

Сем румунског језика, знатан део Румуна зна и српски. По попису од 31 децембра 1900, знало је поред румунског још и српски 32.556 Румуна који су били овако распоређени:

ОКРУЗИ и МЕСТА	ПО ВАРО- ШИМА			ПО СЕЛИМА			У ОПШТЕ		
	муш.	жен.	свега	муш.	жен.	свега	муш.	жен.	свега
београдски	12	13	24	128	129	257	140	141	281
ваљевски	12	—	12	20	18	38	32	18	50
врањски	1	—	1	—	—	—	1	—	1
крагујевачки	1	2	3	4	—	4	5	2	7
крајински	305	195	500	7111	3417	10528	7416	3612	11028
крушевачки	2	—	2	—	—	—	2	—	2
моравски	44	10	54	1240	309	1549	1284	319	1603
нишки	4	—	4	—	1	1	4	1	5
пиротски	—	—	—	—	—	—	—	—	—
подрински	1	—	1	—	—	—	1	—	1
пожаревачки	48	45	93	8436	5963	14399	8484	6008	14492
руднички	1	—	1	1	—	1	2	—	2
смедеревски	4	2	6	52	8	80	56	30	86
тимочки	17	6	23	3948	847	4795	3965	853	4818
топлички	2	—	2	—	—	—	2	—	2
ужички	1	—	1	—	—	—	1	—	1
Београд	136	41	177	—	—	—	136	41	177
Свега	591	313	904	20940	10712	31652	21531	11052	32583

Сви су Румуни у Србији вере источно православне.

О душевним и физичким особинама наших Румуна засад не могу изрећи тачан и правилан суд. Не бих рекао да су особито бистри и окретни. Исто тако нису ни храбри ни поносни, а подмукли су и пакосни. Повучени су и на туђе доста лакоми. Ничега узвишенијега и племенитога не може се међу њима наћи у великој мери.

Нису врло крупни, али су једри и развијени, особито женскиње. Међу статистичким подацима пописа од 31 децембра 1895 и 1900 год. налазимо још и ове податке које се односе на телесне особине наших Румуна:

(Види таб. на стр. 56.)

Сексуална сразмера у Румуна види се јасно из статистичких података које се односе на број румунског становништва.

Сви Румуни у Краљевини Србији деле се у две групе у *Царане* и *Унгуране*. Царанима се називају они Румуни који су се доселили из Румуније (*Țara românească*).¹ Они живе поглавито у округу крајинском. Унгурани или Унгурјани су они Румуни који су се доселили из Угарске.² Они живе у свим осталим крајевима Србије где је румунско становништво. Да ли има места у којима живе измешани Царани и Унгурани није ми познато.

Унгурјанима припадају и *Буфани*.³ То су Румуни који долазе у Мајданпек на рад из Угарске са места Уј-Молдава још откако је у њему отпочето рударство. Њихов је специјалитет рударство, и због тога се зову *окнари* (рудари), и угљарство, *карбонарија*. До скоро они су били једини мајстори за грађење дрвеног угља, *карбонари*, у Мајданпеку.

Између Царана и Унгурана има доста велике ра-

¹ Țara у Румунији значи сељак.

² И у Румунији Ungurean значи Румун из Трансилваније (Угарске).

³ У Nouveau Dictionnaire roumain-français par Frederic Damé код речи Bufan стоји: [Banat] Румуни из Краљевине који су се настанили у Банату око Бокше, Оровице, Комлоша, итд.

31 децембра 1895 г.:

СА НЕДО- СТАТЦИМА	Р У М У Н А										С Р Б А				
	ПО ВАРОШИМА					ПО СЕЛИМА					ПО ВАРОШИМА				
	МУШКИХ		ЖЕНСКИХ		на 1000 мушких било је	свѣта	ЖЕНСКИХ	МУШКИХ	ПО СЕЛИМА	на 1000 мушких било је	МУШКИХ		ЖЕНСКИХ		на 1000 мушких било је
	1	2	1	2							3	4	1	2	
Сликих	2	2	4	1000,0	84	95	179	1131,0	197	153	350	776,6	1006	864	558,8
Глувонемих	5	1	6	200,0	164	91	225	554,9	224	132	356	589,3	2019	1256	595,5
Душевно бол.	2	3	5	1500,0	47	39	86	829,8	231	153	384	622,3	547	427	974

31 децембра 1900 г.:

Сликих	1	1	2	1000,0	70	79	149	1128,5	216	164	380	759,2	927	798	860,8
Глувонемих	7	5	12	714,3	113	62	175	548,6	230	139	369	604,3	1965	1198	604,5
Душевно бол.	—	—	—	—	33	30	63	909,1	347	207	554	596,6	848	508	599,0

¹ Статистика Краљ. Србије, књ. XIII, стр. СХХ, СХХV и СХХХI.² Статистика Краљевине Србије, књ. XXIV, стр. 158., 164 и 170.

зликe. Највећа је разлика како сами тврде у говору, а затим у ношњи и у обичајима. Царани себе сматрају чистијим и правијим Румунима, што им ни Унгурани не одричу. Како је цео мој пут водио кроз Унгуране, то се све моје белешке из путописа односе само на њих, а о Царанима немам засад никаквих ближих података.

О пореклу, досељењу и прошлости наших Румуна мало ми је што познато. Само питање о пореклу Румуна уопште врло је заплетена ствар у којој се испитивачи мало слажу.¹ О нашим се Румунима још мање зна. О њима није писано готово ништа. О њима нема ништа ни у румунској литератури.

Ја не знам да ли је у овим крајевима у старо доба било више средњевековних Влаха но у осталим крајевима негдашње Србије. В. Карић² о нашим Румунима вели ово: „Међу овим Власима тешко данас да има потомака оних староседелана, које Срби затекоше доселивши се овамо. Имена мѣста, вода, брегова и планина у целој томе крају, са веома малим изузетком, сва су српска. Многа од тих места по имену своје и по предањима која око њих лебде, у свези су са чисто српском историјом. Морало је дакле протећи дуже време, у коме су Срби били искључиви становници и овога краја кад су му у свему тако јасан и неизгладив српски печат ударили. И заиста, и Кучево и Браничево били су пре најезде Турака густо Србима насељени, али су им ратови у другој четвртини петнаестог века знатно проредили становништво. Године 1481 пак, кад су кнез Павло и Змај деспот Вук превели преко 50.000 душа у Банат, ови су крајеви морали остати готово сасвим пусти. Тако је створена могућност за насељавање народом из других крајева, тим пре што су долине Мораве, Млаве,

¹ Види о томе прегледан чланак Д-ра Ј. Радонића: Писмо А. И. Тургејева Митрополиту Стевану Стратимировићу и одговор Митрополитов с прилогом његове расправе о Власима („Летопис Матице Српске“, књ. 228, стр. 68—96.).

² „Србија“, стр. 92—95.

Пека и Тимока родношћу и питомином вазда имате довољно привлачне снаге за околне становнике.

„У томе су се времену стали овамо насељавати и Власи из Румунске и Сибиња. Ту су сеобу доцније изазивале и велике незгоде, којима беху излагани у њиховој домовини. Из Сибиња су се почели нагло досељавати тек за време владе Франца Јосифа, пред Кочину Крајину, услед веома грозног свирепства, којим је угушивана њихова тамошња побуна под Хоријом. Ови Власи одовуд населили су се по Кучеву и Браничеву, а прешли су понегде и одовуд водомеђе, у водопаћу тимочку. Да је јаче досељавање ових Влаха надало у доцнија времена, сведочи нам и извештај егзарха Максима, писан 1773 године, у коме су побројана сва села што су онда у Браничеву и Кучеву постојала, па им поменут и број становника и њихова народност, али у коме нема никакo многих села што их данас у томе крају находимо, и са становништвом готово искључиво влашким. Кучевски и Браничевски Власи зову се Унгурјани, што казује да су се доселили из Маџарске; они говоре и данас наречјем њихова језика који се говори у Сибињу. Власи пак из Влашке почели су се јаче досељавати одмах по ослобођењу Србије, а њихова најјача сеоба пада тек после 1832 године, услед некаког регуламента који је и онако бедно стање сељака у Румунији учинио још беднијим. Ови Власи из Румунске зову се Царани, што значи да су из земље Влашке, а говоре и наречјем које се тамо говори. Слободна Србија у којој је сељак сам притежалац земље и ковач среће своје, мамла је и доцније Влахе из суседних земаља у којима стењу и данас под спахијским јармом. Има села по свима крајевима северо-источне Србије, па чак и у Морави, која су се доселила тек пре мало десетина година.* Влашко је становништво најгушће у водопаћу горњег Пека, затим у пределу, одовуд Голубиња, Стола и Мироча; идући одавде на запад и на југ оно је све јаче испробијано Србима и све ређе, тако да се у Морави са свим губи“.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

(2.)

20 јуна 1905 г.

Рано 20 јуна у 5 часова пре подне, кренули смо Г. Марјановић и ја на коњима из Алексинца пут Соко Бање. Коњичи ситни, сељачки, које смо најмили за овај пут, одмицали су споро, те смо тек око 7^{1/2} часова били у *Бовану*, а у 9^{3/4} часова бесмо у механи на излазу Бањске Клисуре. Ту се лепо одморисмо и настависмо пут за Соко Бању.

Нећу да описујем овај пут, то сам већ једном учинио у путопису „Уз Моравицу“, али не могу да пропустим а да не поменем, да ма колико пута човек овуда пролазио, вечито ужива у чарима једнога од оних романтичних путева, којима обилује наша отаџбина. И Бованска и Бањска Клисура су дражесне и њихова се лепота за дуго памти.

Одмарајући се пред механом на излазу из Бањске Клисуре спазих под кровом механским, недалеко од нас, Циганку где лежи и поред ње мало дете увијено у прљаве и подеране крпе, а око ње се искупило још неколико Циганчића. На моје питање одакле је и шта ту ради, рече ми да је из Соко Бање, па је овде родила пре недељу дана, те се склонила под механски кров тек да није под ведрим небом. Ја приђох те јој даривах дете и спазих да и у овако рђавим приликама није пренебрегла да се одужи обичају који се о порођају врши: више детиње главе стајаше метла, гребени, катралица, водица коју је добила од попа, а преко детета беху пребачене тканице уместо ковоица, јер све то

¹ „Наставник“ за 1894, св. 1 и 2.

„тако треба“. Беше пошла са мужем који плете корпе на рад у оближња села, па је ту нађе порођај, и ту и роди и остаде док јој не буде боље, јер беше услед порођаја оболела. Да није била болесна не би се она ту толико задржавала. Код Цигана, па и код Срба сељака, није у обичају да се жене после порођаја дуго чувају и излежавају. Дан два, а некад ни толико, па хајд на посао!

Тек око подне били смо у Соко Бањи.

Одморивши се ту до 5 часова после подне појахасмо коњиће, и праћени среским пандуром, кога нам даде Г. Тодор Стошић, срески начелник, да нам се нађе до Бољевца, кретосмо се за Бољевац новим друмом који је просечен пре неколико година.

Друм за Бољевац одваја се од друма који води за Њажевац чим се изађе из Бање и пређе Превалац, па води ка селу *Николици* где стигосмо у 6 часова у вече. Од Николинца се друм непрестано пење уз планину. Изишавши из Николинца пролажасмо на много места поред косача, који на зеленим ливадама којима је испуњен овај крај кошаху бујну траву. У руци им коса којом снажно мапу, а испод колена на десној нози висим привезана дрвена *кутлица* с водом и брусом којим косу оштре. Цео је овај крај ненастањен и сем становника појата са силном стоком, не вађа се жива душа. Готово гробна тишина, која је пред вече још тајанственија и страшнија, влада у овоме шумском крају начичканом планинским оградцима, ретко голим, већ окићеним силном гором и бујном травом.

У Соко Бањи су нас уверавали да Бољевац није далеко, да се може лепо стићи за 3—4 часа. То нам је исто тврдио и наш пандур који не рече да није никад нишао овим путем у Бољевац, те смо на сигурно држали да ћемо око 9 часова бити у Бољевцу, да се слатко одморимо од тешкога пута. Али како се изненадисмо кад омркосмо усред ове пустиње, усред шуме и планине, где нити кога сретосмо, нити стигосмо, нити нас ко

стиже. Путуј и путуј, нигде села, свуда мрак и тишина, само се под коњским ногама беласа помало друм, који је гдешто и врло искварен. Пандур нам тврђаше да испред Бољевца морамо наићи на село *Илијно* и да оно по свој прилици није далеко, али ево ни њега нема а скоро 10 часова у вече. Побојасмо смо се да нисмо залутали. Још нас једино тешаше што идемо друмом, а другог друма овде нема до друм за Бољевац. После сиљних напора и нестрпеливог назирања на све стране, што да би нам било сношљивије прекидасмо пешачењем, једва једвице стигосмо до првих кућа села Илијна, у коме такође владаше мртва тишина. У селу не беше механе те извикасмо из куће једног сељака да нам каже где се у селу може преноћити. На нашу жалост он нам рече да се у селу нема где ноћити но да идемо у Бољевац који није далеко. Не имадосмо куд ни камо но га послушасмо и упутисмо се Бољевцу, коме се толико обрадовасмо кад га после путовања од једног часа угледасмо, као да смо наишли на непознату земљу пуну блага.

У 11¹/₄ час. бесмо у Бољевцу пред механом, пред којом нас дочека бољевачки ноћни стражар, који за 20 динара месечно од вечери до јутра чува имање и безбедност бољевачких грађана и који не могаде да објасни овако изненадну посету у ово доба, те нас посматраше чудним погледом и на наша питања одговараше са чудноватим опхођењем, не знајући с ким има посла.

Не треба да казујем како нам је пао оброк и одмор после оволиког напора.

21 јуна.

Уморни од јучерашњег напора, доцкан смо се пробудили и изашли пред механу да разгледамо варошицу и да видимо хоћемо ли спазити ког познаника. Србија није велика и за часак се нађе, ма где човек био, по који познаник, а понекад чак и својта. Није дуго трајало, а за нашим столом се већ беше створило прилично

друштво старих и нових познаника, жељних друштва, новости и разговора.

Бољевац је мало, али некако пливски симпатично место. Он има и лепу околину, чији је украс горостасни Ртањ, који се у његовој непосредној близини уздиже као какав цин, а његови огранци окићени зеленилом изгледају као деца његова која га као свога старешину окружују и штите

Бољевац је среско место и има све оно што карактериш среско место. Кроз њега се укрштају друмови: Параћин-Зајечар и Соко Бања-Брестовачка Бања. У његовој ће близини ићи и железнички крак који ће преко Честобородице спајати Моравску са Тимочком долином.

Седећи пред механом, ја сам у разговору разбихао о обичајима карактеристичним за овај крај. Но како друштво беше састављено од самих чиновника, то је оно било или врло мало упознато са обичајима овога краја, или их није познавало, или ми уз реч сваки помену понешто из крајева који ми бежу познати.

Г. Мирко Дуљић, срески писар, причаше ми како је у Жупи обичај да сељаци на Божић уводе у кућу вола као полаженика, јер је то кућни хранитељ. Кад га уведу у кућу, рекну: Христос се роди! па му даду мало жита, преломе му на рогу за њега умешени колач и даду му да једе од њега. То се ради да би била срећна година. Г. Саватије Грбић, учитељ, рече ми како се у ужичком округу косачки наковањ зове *чаканац* и како готово вазда добро расположени и весели Ужичани имају псовку којом један другоме псују чаканац. Ја мислим да ће и ова псовка спадати у ред оних којима се у нас псују светиње, као: крст, пост, слава, па чак и нешто више. Наковањ се у нашем народу врло поштује, јер се на њему граде алати којима се хлеб добија. Али као год што се и крст и пост поштују па се ипак псују, тако је може бити и са наковњем (чаканцем). Код Цигана је наковањ особита светиња. Један ми Циганин, ковач у Алексинцу, говораше како су наковањ, раоник и

јеванђеље барабар. Цигани клипчари у Алексинцу кад сепру међу собом, куну се на наковњу. Онај који се куне пољуби наковањ и рекне: „Темарел ма акова муни ако сињум банго! (Да ме убије овај наковањ ако сам крив!) На наковњу се куну и Циганке. Цигани том заклетвом испитују верност својих жена, јер су уверени да се на наковњу неће криво заклетити. До пре 40 година у Алексинцу, кад би општини или кмету ваљало да сазнаду од Цигана истину, клели би их на наковњу. Онај који је имао да се закуне, преврне своје гуњче наопако, па му метну на наковањ соли и хлеба, а он се поклони, пољуби наковањ па онда со и хлеб и рекне: Тако ми наковња, соли и хлеба говорим истину! И овим је заклетва готова. Циганин се наковњу неће криво заклетити, јер би за такво кривоклетство био оштро кажњен: убио би га чекић, изгорела би га ватра из вигња, или би му се друго какво зло догодило.

Г. Живојин Поповић, свештеник из Бољевца рече ми како је код Румуна у околини Бољевца обичај да кад момак доведе за себе девојку чим стече законско право, гради венчање, које се своди само на црквени обред, а свадбу гради после венчања кад стигне. Тада је тек част и весеље. Колико је мени познато, код Срба нема таквог обичаја, мада га је можда било онда кад је црква наговрила да девојка не седи невенчана у момковој кући док се он не припреми да може одржати свадбу која је у вези са великим трошковима, већ да се сврши црквени обред, а оно што је светско, може бити кад се стигне, или може и сасвим да изостане. Код Турака исто тако као и код Румуна венчање (нићах) и свадба (диђун) не морају бити заједно.¹

Још ми је Г. Поповић приповедао како у селу Балановцу (срез заглавски окр. тимочки), кад свештеник иде и спроводи мртваца, бабе пазе да се уз пут не окрене

¹ Види: „Из турске фолклоре“, белешке Тих. Р. Ђорђевића, „Годишњица Николе Чупића“, књ. XXIV, стр. 292—295.

и не погледа у мртваца, јер ако то учини, умреће још ко из те куће.

Том приликом, онако уз реч, распитивах и о остацима из старице у овоме крају, па о томе забележих ово.

На Јежевици у Добрујевачком атару налазе се остаци од некаквог старог града за који народ прича да је латински. Ту је налажено пуно римског бакарног новца, а веле да је нађен и по који златан. На брду Градишту, такође у Добрујевачком атару налази се још једна старо градиште, о коме ништа више не сазнадох. У Добрујевачком атару, на месту што се зове *Селиште*, откопао је сељак Радосав Ђорђевић некакву стару *црквину*, и тиме се прочуо као пророк. Сваког младог петка и недеље долази њему и црквини сила невољнога а побожнога света, те тражи помоћи својим недаћама. Власт га је због тога чак и на одговор узимала, али свет и његово веровање остадохе и даље на његовој страни. У селу Мировштици и изнад села Мирова такође су нађене старе црквине.

Овакве појаве да понеки сељаци откопају црквине у своме селу или околини, у нас нису ретка ствар. Мени се чини да ће ретко где у нас бити места где их сељаци нису откопали или случајно, или још обичније што их је неко сањао, или су му се иначе предсказале, чему је по свој прилици давала повода околност што се место и пре то што се откопа, зове црквина, црквиште, црква, манастириште, итд., или што се познају остаци, или што се о томе прича, итд. Ја сам на овај појав већ обратио пажњу и тумачио сам га сугестијом.¹

Пред подне посетили смо бољевачку основну школу у коју поред Српчића иде и нешто Румунчади из околине. У првом разреду мушке школе замолио сам госпођицу наставницу да упита своје румунске ученике, коју песму као деца најрадије на матерњем језику певају. Пошто се малишани споразумеше певаше ми само два стиха од једне песме, од које, веле, и нема више, а то су:

¹ Види: *Сугестија у народу*, „Српски Књижевни Гласник“, за 1902, V, 437).

Кум ће стрига? — Мамалига!

Кум ће кјама? — Сурби зама!¹

После подне кренули смо се из Бољевца за *Валакоње*, прво село идући од Бољевца ка Брестовачкој Бањи. Пошто смо прошлога дана и сувише напора издржали, нисмо журили. Валакоње наменисмо за место конаковања, а то је свега један час далеко од Бољевца.

Чим се из Бољевца пође друмом уз брдо ка Валакоњу, па се окрене и погледа на Бољевац и оно што је око њега, оку се ствара величанствена панорама која се не заборавља лако. Силан утисак чини Ртањ, који се овде види цео од подножја па до врха и са једнога краја па до другог, са свима својим ограницима. Ртањ није с ове стране онако го и чисто олињан, као што смо га навикли гледати из Соко Бање и са највише других тачака са којих се види јужна страна његова. На против, северна му је страна одевена лепом јеловом гором и бујном травом, те га чини некако питомијим од сурих планина чији камени скелет, кроз срозано земљиште, изгледа као кости које се кроз живе ране прозиру.

Већ од Бољевца идући Валакоњу настају Румуни. Или их човек срета путем, или их виђа у пољу на раду. Они се на први поглед распознају оделом, те их није тешко уочити. И одавде управо почиње наша екскурзија.

Око 5 часова бесмо већ у Валакоњу и одседосмо у хладу пред механом. И у Валакоњу, као год и у свима скоро влашким селима, нарочито поред друма, где год смо пролазили, налази се по једна или по неколико механа по плану, које обично држе саме газде од зграде. То су обично мештани Румуни, који су били умешнији, отреситији и вреднији од осталих; или су досељеници

¹ Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

Cum te strigă? — Mămăliga!

Како те зову? — Качамак!

Cum te cheama? — Soarbe zeama!

Како те вичу? — Кисела чорба

Чудновата ствар, и у Букурешту певају деца исту песмицу са додатком још:

Cum te bate! — Peste spote!

Како те туку? — По леђима!

из вароши или из другог ког села, па су својом окретношћу, умешношћу око власти, облетањима око сељака, на рачун њихове лакоумности, запуштености, често пута и лености, умели да учине да се код њих потроши и последња пара, највише за ракију, коју Румуни тако радо, по ваздан, могу да пију; и да тако себи направе леп капитал, да постану најбогатији људи у селу, који тргују и на ситно и на крупно, који имају најбоље њиве, забране, ливаде и стоку. Носе се, а често пута и живе у кући, полуварошки, и ако их многи сељаци памте кад су били као и они. Па ни у селима која не бије друм, није много боље. Гдешто су механције силни богаташи, који у својим рукама имају све.

Валакоње је велико село. По попису од 31 децембра 1900 оно броји на 2100 становника са 375 домова. Сем учитеља, свештеника, можда још ког досељеника и нешто Цигана, сви су остали становници у Валакоњу Румуни.

Пред механом застадосмо неколико сељака и ја са њима отпочех разговор.

Некад су, причаху ми сељаци, Валакоње и Подгорац чинили једно село, које се звало Паралово, и које је било на самоме Тимоку, на месту које се и сад зове Паралово. Кад су некад Турци ударили на овај крај, становници се Паралова разбегну и једни отидну те населе данашњи Подгорац, а други отидну у долину уз садашњу Валакоњску реку, у којој је било много ивовине (јовине, *alnus glutinosa*). Долина се румунски каже *вале* (*vale*), а ивовина — *ањин* (*apin*). И од *вале ку ањин* = долина са ивовином) постаде новоме селу име *Валакоње*.

И у Валакоњу, као и у свима румунским селима у Србији, сви Румуни славе славу коју зову *празник*. У Румунији је слава непозната, а реч *prazníc*, која је постала од словенске речи *празъникъ*, значи: 1 *Fest*(tag); 2 *Leichenschmaus*.¹ И Румуни у Банату имају славу и зову је такође *празник*.

¹ При тумачењу румунских речи послужно сам се, у колико сам у њима могао наћи што ми је требало, речницима: *Dictionar*

Од обичаја у Валакоњу забележио сам још:

Крајица (crăița = краљица). Овај обичај одговара нашем обичају *краљица*. У старије време за време Русалија (Тројичке недеље) ишле су у Валакоњу по селу „крајице“, те су играле и певале. Пред њих су износили болеснике па су их оне дрмусале да би оздравили. Овај је обичај данас потпуно изумро, али га још многи памте. Потпуно се угасио пред српско-турски рат.

Колинди (colindă, од латинске речи calendae, значи у данашњем румунском језику *божићна песма*, Weihnachtslied, а значи и идење од куће до куће ради певања божићних песама и добијања дарова). Овај обичај одговара нашим *колџама*. Врши се на Бадњи дан (ажун-ајун). Тoga дана рано изјутра скупе се деца од 10—12 година, па узму у руке штапове које су им родитељи за то направили. Штапови се ови нарочито ошарају тиме што им се огули кора, да остане само чиста белина, па се око ње у виду спирале, као пантљика, омота лика и тако се држи на ватри, те она места на којима нема лике поцрне. Затим се лика скине и од врха штапа до дна остане црна шара, која се као спирала пружа око штапа. На врховима штапова направе се процени у које се метне беле и обојене вуне. Са тим штаповима зађу деца по селу од куће до куће, вичући непрестано: киу! киу! Кад наиђу у коју кућу певају:

Буна зео, ла ажун
П'нтру шас бун,
Калушеј, мјелушеј,
Вицелеј, пуршелеј,
Санатаће, богатаће,
Ој ла струнга,
Бањ ла пунга!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

româno-german de Lazar Săineanu, Букурешт 1899, у коме су речи етимолошки тумачене и Nouveaux Dictionnaire roumain-français par Frédéric Dancé, Букурешт, I—1894, II—1894, III—1895, IV—1896,

Buna zina, la zjun,
Pentru ceaz b n,
Călușei, mielușei.
Vițelei, porceleii,
Sanătate, bogătate,
Oii la strungă.
Bani la punga!

Добар дан, Бадњи дане,
У добри час,
Коњићи, јагањци,
Теоци, прасци,
Здравље, богатство,
Овце у појатама,
Новци у кеси!

Кад испевају, добивају свињска меса и колача. Свака кућа умеси за ову прилику по 40 колача који се зову *колиндри* (румунски *colinde*, божићни колач, *Weinachtskuchen*), па се они дају деци. Овако се иде до подне. Поклоне што деца добију једу тек на Божић (крачун, *crăciun*) јер је донде пост.¹

Крљесат. То је обичај који се врши уочи Богојављења (Бобочеазе, *Bobotează*). Скупи се неколико девојака и поведу са собом неколико момака па иду од куће до куће те певају и звоне у звонцад. За *Крљесат* има нарочитих песама. Једна је од њих:

Крљесца!
М'дељеса
Сите раре,
Јеш афаре!
Сите цасе,

¹ О колиндама имају Румуни у Румунији читаву малу литературу. Помињем само: *Theodorescu G. Dem. Notiuni despre colinde*, Букурешт 1879. — *Cratiunescu, Le peuple roumain d'après ses chants*, Paris 1874, стр. 157. — *Gr. G. Tocilescu, Despre colinde* (Columna lui Traian 1871, стр. 184, 189, 1872, стр. 13, 20, 38, 45). — *J. K. Schuller, Colinda, eine Studie über rumänische Weinachtslieder*, 1880. — *S. Mangiuca, Colinda*, in *Calendaru pe 1882*. — *Ar Dansușianu, Colindele și himnele vedice, Rerfenul colindelor* (*Revista critică literară, Јаш, I, 1893*). — Од зборника колинда помињем: *Frincu și Condrea, Români, din muntii Apuseni*, стр. 187, 198. — *Gaster y Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, 1883, vol. II, — *Gazeta Transilvanie*, 1892, № 264, 270, 276, 282, 286; 1900, № 270, 275. — *Ucenescu, Cintece de stea și colinde*, 1863, — *P. Bancila, Colindele Crăciunului și ale Paștilor*, Sibin 1875. — *At. M. Marienescu, Colinde culese și corese. Pesta 1859*, Ed. II Букурешт 1861. — *T. Daul, Colinzi*, Arad 1890. — *A. Bîrzanu, Cîncireci de colinde*, Brașov 1840.

Тун 'н каса!
 Боји, грау
 Ш' 'нтреграу
 Ој линоса,
 Ваш лаптоса!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло :

Chiraleisa!	Господе, помилуј
— — — — — ¹	— — — — —
Site rare,	Ретко сито,
Ești afară	Иди на поље!
Site dese,	Густо сито,
Tuna 'n casa!	Иди у кућу!
Boi, grâu	Волови, жито
Și 'ntre grâu	И у жпту
Oi lanoase,	Овце вунасте,
Vaci lăptoase!	Краве млечне!

Кад девојке отпевају остану пред кућом, а момци уђу у кућу те добију брашна, мяса, сира, сланине. Кад тако обреде многе куће иду у једну кућу, па од онога што су добили спреме вечеру те вечерају и веселе се до сванућа, а кад сване иду у цркву.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

¹ Прва два стиха од ове песме задава су ми силну муку, јер они: ј који ми их је казивао није знао шта значе. Међутим, они су у устама народним толико искварени, да у румунском језику овакви као што су не значе ништа, и ако сам о томе питао баш добре познаваоце румунског језика. На срећу нађох у Nouveau Dictionnaire од F. Damé-а да реч Chiraleisa значи Кирис елејсон (= Господи помилуј) и на примера који је поред те речи, одмах видех да је то Крлељеса горње песме. Пример гласи: Jar la Bobotează strigau chiraleisa de clococia satu = Et le jour de l'Epiphanie ils brillaient kyrie eleison à faire resonner tout le village. Chiraleisa значи још эли дух, l'esprit malin, Schre kchild. Шта пак значи М'дељеса ни сад не знам.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БГЛЕШКЕ.

(3.)

Мене је интересовало све што се односи на народни живот на обичај или на народну одлику, и колико се то могло у овако летимичној екскурзији, ја сам бележио. Како пред механом у Валакоњу беше нешто сељака, ја сам забележио и делове њиховог одела како мушког тако и женског.

Мушко одело (цоље војнишеск, *țoale voinicesti*; у Румунији би се то рекло: *haine de bărbati* или *haine de bărbătesci*) састоји се из ових делова: *опинка* (*opincă*, множина *опинш*, *opinci*; реч изведена од словенске речи *опънѣкъ*) = опанци, које граде врло неспретно и врло неукусно од пресне коже; *обела* (*obeală*, множина *обеле*, *obiele*; реч изведена од старословенске речи *обионъ* = *â înfașura*, омотати) = обојци, које граде од вунене тканине; *калиуѣ* (*călțup*, множина *калиуѣ*, *călțupi*; реч порекла новогрчког и италијанског *calzone*) = калчине сашивене од белог сукна тако да изгледају као чарапе; *шореш* (*șoreci*) = чакшире. Шореш је управо множина од шорек (*șorec*) = ногавица. Порекло ми је ове речи непознато. Шореш се граде од белог сукна, крој им је налик на крој панталона са ногавицама свуда подједнако широким, које се пружају чак до земље и покривају калцуѣ. Гдешто су шореш толико дугачки да се морају подавити. Ова се дужина шореша гдешто сматра као мода, раскош и луксуз, па их у неким селима носе заврнуте на више за читаву шаку и још више; *камаша* (*самаша*, од латинског *samasia*) = кошуља од тежињавог платна. Још се овде кошуља, али само мушка, зове и *к'лцан*. Рукави (*м'њика*, *mănescă*, од латинског *manica*),

колир (*гулер*, *guler*, од маџарског *gullér*) и прса на кошуљи испуњени су везом који они зову *р'ури* (*riuri*).¹ Гдекоје кошуље, нарочито женске, толико су претрпане везом, који је обично врло леп и правилан, да израда његова мора стајати врло много времена, замета и дангубе; *шиш'тори* (*șiștoare*) = тканице, изаткане од вуне; *кура* (*curea*, од латинског *corrigia*) = каиш, који се опасује преко тканица; *забун* (*zăbun*, од турскога *zubun*) = хаљина од белог сукна, која досеже до колена. Има рукаве до лаката. Препасује се појасом око снаге; *ајна* (*haina*, од српскога хаљина) = део одела од белог сукна, налик на капут. Облачи се преко забуна и не препасује се; *измење* (*izmene*) = гаће. Њих Румуни обично не носе, сем што их понеки носе лети уместо шореша.

На глави се лети носи *кечија*. То је црвена капица од вунене тканине, налик на фес. Зими се носи кашула (*căciulă*, од албанског *kăşuliă*, и латинског *casula*) = шубара. Уз ово помињем још да сваки Румун у Валакоњу носи *бришг* (*briceag*, од словенскога бричъ) = бритва, коју им граде Цигани ковачи са јаким корицама од волујског рога. Младићи и људи који воле да су кицоши (*марци*, *mareți*) носе на ногама врло много врца (*аца*, *ața*, од латинског *acia*) од црне козине. Уза све ово иде готово облигатна мала влашка лула, са кратким камишем, коју никад не остављају, већ вечито из ње пућкају, и то онај најгори и најјачи дуван, и плуцкају. Дуван је за наше Румуне у овом крају једно од највећих задовољстава. Од како је због монопола дуван поскупео, они муку муче. У своју лулицу метну по мало дувана па га врло штедљиво пуше, а кад га попуше, а немају чиме да га купе, онда се довијају тиме, што у своју зифтосану лулу међу по мало жара који нагорева зифт, па дим од тога пуше. А кад већ и зифт изгори онда изваде из луле камиш, па га на жару нагоревају и пуше камиш

¹ У Nouveau Dictionaire од F. Dame-а код речи *riuri* стоји да се тако зову цветови извезени на сељачким кошуљама.

и зифт из њега, докле и с тим не истерају до краја. Главно је да нешто у устима и око носа треба да миреше, или бар мирисом да подсећа на дукан.

Женско одело (цоље мујерешће, *țoale muerești*; у Румунији би се то рекло: *haine de femei* или *haine femeiești*) састоји се из: *опинка*, мушких; *обелџ*, мушких; *клицуњ*, као и код мушких; *шореш*, женски је шореш до колена, има стопалу и на ногу се прво облачи шореш па онда калцуњ; *камаша* = кошуља, али само женска, а мушка се кошуља као што смо рекли, зове *камаша* и *к'лцан*; *мањич* *ђе* *п'ндза* (*manici de rânză*) = одећа од кудељиног платна, валик на либаде, са рукавима до шака пли до лаката, и сва је извезена и по рукавима и по јаци и унаоколо и на прсима; *кеба* (*ghebă*) = хаљина од вуненог сукна као кошуља, али без рукава и носи се само зими; *опрег* (множина опрежиље) = шарена кецеља од танке вунене тканине. Влахиње носе по две кецеље: једну спреда, другу позади. Оне су понекад тако лепо ишаране или приликом самога ткања или доцније везом, да су у истина лене. Шаре на румунским кецељама и кошуљама могле би бити предмет нарочитог испитивања и проучавања, који би, надам се, био интересан у многим погледу, нарочито пак мислим у погледу на порекло мотива тих шара, које, колико сам запазио, нику свуда код Румуна једнаке ни по боји, ни по комбинацији боја, ни по облику, ни по величини, ни по укусу са којим су рађене. *Ајма* = као и код мушких. Женско одело досеже нешто мало до испод колена, тако да су ноге од испод колена, лети, кад Румунке иду босе, са свим голе.

На глави носе жене и девојке *пљећери*, налик на трвеље, које су носиле наше Моравке у јужним крајевима Србије. Затим носе *шлице*, крпа која се носи преко трвеља. То су носиле само жене. Најзад *проиода*, крпа врло налик на пешкир, којом се убрађују. Откако су трвељи пре неколико година из здравствених разлога забрањени, пљећери се више не носе.

* * *

Г. Драг. Михайловић, учитељ валакоњски, био је добар, те ми се одазвао молби и описао ми самртне обичаје наших Румуна у Валакоњу. По његовом саопштењу он је ове обичаје бележио од поузданих људи којима су ове ствари добро познате.

Кад болесник дуго болује и мучи се, не може ни да оздрави ни да умре, мисли се да је грешан и да не може умрети док му се не опрости. То праштање бива овако. Болесник легне на земљу, прекрсти се и пољуби је. Један по један из куће сем деце, прилазе му и он свакоме рекне: „Опрости!“, на што му сваки рекне: „Нека ти је просто и од мене и од Бога!“ Кад се сви изреде сваки за себе, он се обрати свима у групи и рекне: „Опростите!“, а они му одговоре: „Нека ти је просто и од нас и од Бога!“, на што он рекне: „И вама нека је просто!“ Мисли се да ће болесник после овога или умрети или оздравити. Ако болесник и не умре одмах после тога, мисли се да му је бар лакше, а ако умре, да су му греси опроштени и да му је на ономе свету лакше. Ако се болесник и после праштања мучи, онда жене узму чанак или чашу с водом на над њом пребају и дају је болеснику да пије, па се надају да ће ускоро или умрети или оздравити.

Румуни нарочито пазе да нико не умре без свеће, јер ко умре без свеће на ономе је свету одсељен од осталих људи. Он се са осталима може чути, али се не може видети. Само о великим празницима може се са другима и видети и састати, иначе је увек одвојен. Због тога ма ко из куће, ко пре стигне, чим види да ће болесник изданути, запали воштану свећу и метне самртнику у десну руку да је држи док не издане. Пошто издане, ова свећа гори још 1—2 сата па је угасе.

Кад се већ види да ће болесник умрети, неко га из куће окупа млаком или хладном водом, како болесник буде хтео. Купање се не врши у кући нити у кориту, већ на пољу, на сену или на трави. Болесник се скине го па

се положи по сену или трави, па се на њега сипа вода и пере, а затим се обуче у ново или стајаће одело да тако смрт дочека. Кад већ умре, не купа се више. Пази се међутим да болесник за време купања не умре онако го, јер ће такав го бити и на ономе свету, због тога се купање врши врло брзо. Али ако би се десило да умре го опет му облаче ново или стајаће одело, но то није довољно. Да не би и поред тога на оном свету го ишао, јер је го умро, обичај је да се после сахране таквог болесника спреми ново одело и поклони ком његовом рођаку или ком другом, и намењује се за душу умрлога, и тада тек умрли добија одело на оном свету. — Још се болеснику меће пара у недра да с њом умре.

Ако болесник пред смрт штуца, мисли се да је већ био на оном свету и да га мртви помињу.

Мртвацу се свака руна на телу запуши тамњаном, Кад мртваца склањају са места на коме је издахнуо, онда на томе месту ударе јексер у земљу и разбију јаје.

Чим болесник умре, сва се вода, која се у кући затече, проспе, јер не ваља, мртвачка је, и захвата се друга. Исто тако просипају сву воду из куће и сви суседи, ако их од мртвачке куће не раздваја река. Ако болесник умре у уторник, четвртак или суботу онда се верује да се може повампирити. Да тога не би било, метну око њега мало конопље, па то запале да изгори. Тако се ради код куће три пут, или код куће један пут, а на гробљу два пут.

Пошто болесник умре, сви мушки укућани поскидају капе и не мећу их на главу за 40 дана. За то се време и не шишају и не бријају. Жене само скину шапцу а девојке расплету косу.

Одело које је болесник имао на себи пре но што је одевен за смрт, меће се под стреју, па ту стоји за недељу дана, јер се мисли да умрли за седам дана сваку ноћ долази кући па се у то одело облачи. Кад прође седам дана то се одело опере, осуши и поклони сиротињи.

Мртвац се полаже у кући и то на земљи, пошто се

претходно испод њега простре пољава, а неки му међу и јастук под главу. Тело од појаса и лице покрива се платном. Руке се мртвацу на прсима прекрсте, а ноге саставе. Код старих се људи ноге састављене везују. Пред сахрањивање међу мртваца у сандук, и ако је лепо изнесу га у сандуку пред кућу под какво дрво у хлад.

Кад се чује да је ко умро, скупљају се његовој кући ближњи и даљни рођаци и суседи. Ко не би дошао а укућани су умрлога ради да дође, они га зову. Кад се полази мртвацу, понесе се : цвећа, свећица, колача (поскурица), воћа и других дарова. Сваки понесе из своје куће онолико свећица колико има својих умрлих и једну за мртваца чијој кући иде. Ко не може отићи кући умрлога, иде право на гробље и ту доноси све као и да је ишао кући умрлога. У свакој кући где је мртвац, има по једна жена која слуша и кува јело. Чим ко дође, њој предаје свеће и дарове, и намењује која је свећа за умрлога а које су за друге, његове мртве. Жена прима све па се оно што је намењено умрломе, и цвеће, меће у сандук, на крст или на гроб, а други се поклонили међу у сандук поред мртваца те се с њима сахрањује. Оно пак што није намењено за мртваца, већ за доносиочеву својту, не носи се на гробље но се оставља код куће умрлога, па се дарови раздају деци, а свећице се разделе људима и женама које дођу на вечеру.

Добро се пази да преко мртваца не пређе мачка, кокош или друга која животиња. Ако би се то ипак десило, онда гледају да животињу која је преко мртваца препла поврате натраг преко мртваца. Прелажењем животиње преко мртваца мисле да се погани јело које се те вечери о вечери једе за душу умрлога. Ако ко кихне док је мртвац у кући, мора сам себи да раздере мало кошуљу. Док је мртвац у кући, неко из куће узме мало соли и кукуруза, па то протурује мртвацу кроз рукав и вади кроз недра и то три пуг. Затим се со даје стоци, а кукуруз се оставља за семе. Онога дана кад ће се мртвац сахранити, зовну се људи из комшилука или још

издаље: једни да праве сандук а други да копају гроб. Овоме се сваки радо одазива, ма какав посао иначе имао да ради, јер је севап одазвати се таквом позиву, и сваки иде те ради за мртваца бесплатно.

Сандук се прави од каквих било дасака, а крст од граничевог или горуновог сировог дрвета. Они што ће копати гроб, на месту где ће гроб бити, направе будаком крст, полију место мало вином и тек онда почињу копати. За дужину гроба узимају меру умрлога, а дубина је метар и мало више. У кући се направи свећа воштана онолике дужине колики је мртац, па се исече на ситну парчад и на сва четири ћошка од сандука прилепи се по једно парче и запали. Од осталих парчади направи се крст, који се метне мртвацу у недра и ту стоји док се мртац не однесе на гробље. Ту се крст извади па га редом родбина умрлога целива, а затим се метне мртвацу у десну руку и с њим се сахрањује.

За мртвацем нариче женскице и кука импровизирајући нарицање од прилике онако исто као и код Срба.

Кад мртваца износе из куће, сви укућани ухвате за сандук и говоре: „Ми ћемо тебе да вучемо, а не ти нас!“

За овим га товари на кола и носе на гробље. Уз пут се заустављају на оним местима где се мртац за живота задржавао, н. пр. пред механом, пред школом, кад пређу преко Ђуприје, итд., ту га окаде и продужују пут даље ка гробљу. Кад стигну на гробље, свештеник прочита опело, присутни запале свећице, и ту се запали и она свећа поред које је умрли издахнуо. Затим се извади из мртвачевих недара онај крст од свећа те га целива родбина, а и други који хоће. Пре но што ће мртваца спустити у гроб, сиђе у гроб једна од жена, почисти га кецељом с десна у лево и изађе. Домаћин из куће умрлога баци у гроб коју пару и онда се сандук са мртвацем конопцима спусти у гроб. Глава се окреће према западу, а ноге према истоку. Кад се сандук затрпа земљом, гроб се окади тамњаном и разбије

се онај суд у коме је донесена ватра. После овога сви један по један оперу руке из ведрице с водом која је зато нарочито донесена од куће. За овим сваки попије по чашу ракије говорећи: Бог да му душу прости! и разилазе се, бацајући сваки по један камичак преко себе ка гробу.

Ко је пошао од куће умрлога враћа се истој кући на вечеру, а ко је дошао право на гробље иде својој кући.

Кад умре момак или девојка, онда се поред свега поменутог при поласку од куће ка гробљу ишчупа из корена шљива младица, па јој се гране оките разнобојном вуном и крпчићима, пешкирићима дугачким по један педаљ. Један момак иде напред пешке или на коњу и носи накићену шљиву, а други за њим опет на коњу или пешке и носи барјак, и обадвојица пуцају из пиштоља. Иза њих иду кола са мртвацем, а за њима гајдаш (карабаш) и свира, а остала пратња кука. Кад сахране мртваца, скину са шљиве пешкириће и поклањају их, а обојена вуна остаје на шљиви, коју засаде умрломе више главе. Ако ко умре у зору, сахрањује се истога дана, а ако умре преко дана или у вече, онда сутра дан. Преко ноћи чувају мртваца онако исто као и Срби. Ако умре некрштено дете, не сахрањује се у гробљу већ на ком другом месту. Исто тако не сахрањују се у гробљу ни самоубице. Кад се пратња врати с гробља кући умрлога, седа те вечера. Вечера је готова пре но што се мртвац понесе на гробље. Ако је мрс, вечера је мрсна, а ако је пост посна.

Кад кољу што од живине или од животиња за вечеру, запале свећу, метну тамњана на ватру и донесу колач — поскурицу, те то стоји док живинче не липше, а потом онај који је живинче клао, угаси свећу. Један од мушких направи штап, ако је умрли мушко, мало јачи и дебљи, а ако је женско, нешто слабији и тањи. Жена која готови јело, умеси нарочити округли колач и на њега метне свећу, и у једном бакрачу скува кукуруза.

Кад седну да вечерају, жена што је кувала јело узима штап, колач са свећом, два корена кувана кукуруза, кожу (ако је заклана овца или јагње) и у њу метне парче сирова мяса, на штап метне киту цвећа, па све то дадне једноме рођаку умрлога, који седи према њој с друге стране софре и рекне му: Ово се даје умрломе Траилу (или како му је већ име) за душу! Штап се даје ради одбране од зла на ономе свету, а остало се даје за душу умрлога.

Софра се не поставља на столу или на синији, него се на земљу простре платно или сукно и поспе цвећем. Јело се сипа у чанке уз које се прилепе свећице. У врх софре метне се један велики колач (кољак), у који се убоду три повеће свеће, а око њега се метне девет мањих колача. Даље се по сукну разреди пуно поскурица, готово све једна до друге, куваног кукуруза, воћа и друго. Ако је умрли сиромах човек, те се ништа није имало заклати, онда се на горњи крај софре метне главица бела лука.

Пре но што се почне вечерати, она жена што је готовила вечеру узме парче хлеба, па га умаче у све чанке редом и поједе га говорећи: „Ово јело и пиће даје се за душу покојноме Трајилу“. После овога сви почну јести и пити. Један од укућана носи кондир с ракијом па сипајући ракије у чаше служи редом. Чим ко попије чашу с ракијом рекне: „Бог да прости!“ Ако умре трудна жена, верује се да ће и на ономе свету бити тешка. Да би јој се олакшало, ваља неко од њене родбине после њене сахране да претера преко њеног гроба бремену овцу и да је поклони ком било свом рођаку или и коме другоме. Кад се та овца ојагњи, и оној ће трудној жени на ономе свету бити лакше.

За умрлим родбина жали обично годину дана, а даљна родбина мање.

Прва даћа (*аомаа*, *рошап*, од словенске речи *по-мѣнѣ*) даје се умрломе пре навршетка недеље од дана смрти. На даћу се зову они исти људи који су били и

на пратњи. За поману се коље бравче или живипа, и то, ако је умрли мршко, коље се мушко, а ако је женско — женско.¹ Живинчету које ће се клати најпре оперу њупку и ноге, да би било чисто, па га тек онда кољу. Пре то што ће га клати запали се свећа, која гори докле год животиња не буде мртва. За поману се спрема јело, меси колач, прави штап, на штап се меће цвеће и чини се све остало као и онога дана кад је мртвац сахрањен, па се и у вече вечера као и онда, с том само разликом што кад се званице дигну од вечере, онда све оно што је прад ким непоједено остало и цвеће, узима сваки и носи кући. На дан сахране ово се не чини.

Онога дана кад хоће да дају поману, нађу једну девојку из родбине умрлога, а ако у родбини не би било ниједне девојке, онда узму коју другу, те иде са ведрницама на воду и донесе са извора две ведрнице воде, а у сваку ведрницу метне по камичак. Та се вода у кући умрлога употребљава тога дана за готовљење јела. Потом та девојка узме само обрамицу и иде те на њој доноси воде суседним кућама, некој две, некој четри ведрнице, а где је извор ближи, или је у кући већа потреба, и по шест и по осам ведрница. Чим где колико ведрница воде донесе одмах на вуненом копцу завеже толико чворова. Тако ради једнако док не донесе 44 ведрнице и не веже 44 чвора. За све време док носи воду у ведрецама, не сме пљувати нити се обувати или наменштати што око ногу. Ако би јој се смакао опанак или одрешила врца, то јој доводи у ред друга каква жена.

Кад то сврши, враћа се кући умрлога да руча. После ручка узме девет поскурица, свећу, штап и две ведрнице. Са собом поведе једну или две девојке из куће и једног дечка, па са њима отидне на реку. Ту девојка захвати из реке воде у ведрнице, па из њих захвата воде чашом и прелива оне чворове ште их је на копцу пре

¹ За поману се никад не коље јарац или коза, као што сам ја погрешно и њих навео (Дело за август 1905, стр. 252), јер се сматрају као нечисти

подне завезала. Чим који чвор прелије, одмах га и одреши. И тако редом захвата чашом воде и прелива чворове, док их све не прелије и не одреши. Кад то сврши, ву-
нени конац исече на комадиће, а затим узме пошири
ивер или комадић од тикве (врга), па на то прилепи
свећу, коју најпре окади, и оне комадиће од конца. Затим
близу обале метне на дно реке парче крпе и притисне
га каменом да га вода не однесе. После тога запали
свећу која је на иверу или на тикви прилепљена и пусти
је да је вода пренесе преко оне крпе и да је даље низ
реку однесе. Затим окади место на коме је пустила свећу.
Ако је умрли мушко треба да је при овоме сведок му-
шкарац, а ако је женско — женскиње. Кад девојка пушта
свећу низ воду говори: „Ова вода и штап да буду Тра-
плу за душу, сунце и месец да ми буду сведок на ономе
свету“; а окренувши се присутном дечку или девојци,
рекне: „Ти да ми будеш сведок на овом свету“. На ово
присутни одговара: „Да будем“. Тако девојка рекне
три пут, на шта се њој три пут одговара. За овим, де-
војка окади оних девет колача и намењује их: први
колач — Богу, други — Светом Аранђелу, трећи —
сведоку (дечку или девојци), четврти — Богородици,
пети — за грехе умрлога, шести — за учињена добра
дела умрлога, седми — сунцу, осми — месецу, девети
— оном даву кад се ово врши.

После овога девојци се плати 0,50 динара за труд.
Затим девојка захвати воде у ведрине са онога места
где је свећу пустила и носи кући умрлога. Кад донесе
воду, укућани умрлога простру јој пољаву на коју она
седне. Девојкина је дужност да спреми и цвеће за тр-
пезу. После свега овога, и гости почињу долазити на
вечеру.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

(4.)

Помана се још даје на четрдесет дана после смрти, на пола године и кад се наврши година. До четрдесетог дана, свако вече неко из куће са жаром на црепу или комаду ћерамиде иде на гроб и окади га. На четрдесет дана даје се помана исто онако као и пре навршетка недеље дана од смрти. Исто се тако даје помана и о полугодишњици и о годишњици од смрти, с том само разликом, што у овим двома приликама девојка носи по селу, уместо 44 ведрнице, 100 ведрница воде, и за то јој се плаћа један динар.

На дан помане и при вечери не ваља се свађати, јер, ако би било свађе, даћа не користи умрломе на ономе свету. Но није редак случај да на помани буде и свађе; и то понајвише због тога што се званице изопијају. Често пута се и жене посвађају око тога како ће се обичаји извршити, јер све, често пута, нису сложне у томе.

За помане се месе четири врсте хлебова, и то:

1. *Турке* — (поскурице, лепиње) месе се без квасца и стављају се на трпезу на дан сахране, при вечери, а исто тако и о помани пре навршетка недеље дана од смрти. 2. *Колак* — колач од кисела теста. Меси се за недељну поману један, а за поману о четересници, полугодишњици и годишњици по три, па се стављају на трпезу. Овај колач има на средини крст и између страна од крста прилепљена четири мала колачића. 3. *Колак* — мањи колач. у средини шупаљ, те се ватиче на штап. Меси се за сваку поману. 4. *Колаши* — колачићи. Месе се о поманама о четересници, полугодишњици и годишњици и међу се свуда по трпези. То су колачићи који

су направљени од увијеног теста у котурић, тако да се слободни крај од котура прилепи преко котурића.

Румуни у Валакоњу мисле да се душа умрлога враћа кући о великим празницима за седам година. Због тога неки и после године дана, сваке године, до навршетка седме, остављају умрлима помане, с том само разликом што се на поманама после године не зову суседи и родбина, већ сами укућани дају поману.

Интересантан је и карактеристичан обичај у Румуна да се даје помана и *живим људима*. Давање помане живим људма бива на неколико начина. Старац један из Валакоња, од кога су побележени многи од ових самртних обичаја, прича да је он једном кад је био у планини за стоком наишао на леп извор воде, који је био сав засут лишћем и грањем. Одмах је узео мотку и извор очистио да може слободно отицати. Затим је у извор метнуо пару и рекао: „Ова вода нека буде мени за душу на ономе свету!“ И понеке жене кад захватају у ведрнице воде са извора међу у извор пару и намењују је себи за душу на ономе свету. И ово је нека врста помане живима за душу кад буду помрли. Кад год се вода намењује за душу, увек ваља бацити пару у њен извор, јер иначе не вреди.¹ Верује се да је на ономе свету најтеже без воде, јер се тамо од жеђи највише пати. Кад ко остари, па се боји да му фамилија после смрти неће моћи или неће хтети давати поману онако како треба, онда он за живота даје сам себи поману и то ма у које доба од године, без обзира на то да ли је пост и мрс. Ове су помане онакве исте као и кад се

¹ У близини Соко Бање у клисури којом се иде ка Рипаљци, баш поред пута, с леве стране извире, бистра и хладна водица, коју зову Бела Вода, и за коју кажу да је лековита кад се болује од очију. За ту Белу Воду причају да понекад избацује из извора Костадинке (старе римске бакарне парице). Да нису ове парице некад бацане из истих разлога у извор који је после засут, или је можда овде бацан некада новац као жртва за оздрављење?

дају мртвима за душу, сем што се не месе турће, а остало је све исто. Ређи је случај да муж и жена, док су живи, дају себи поману за живота и то обојима; али је обичај да кад умре муж, о четрдесетници жена даје поману и мужу и себи живој, и обратно.

Пре две године Јанашко Првуловић из Валакоња давао је поману и себи и својој жени Калини, и ако су обоје били живи и здрави. Помана је текла онако исто као што тече кад се даје мртвима о четересници, полугодишњици или годишњици. Разлика је била само у томе што је све било удвојено, јер је помана вредела за двоје. Уместо једног, Јанашку је један младић, рођак, направио два штапа, заклата су два јагњета. Исто тако бежу удвојени и колач, и свеће, и цвеће, итд. Јанашко је узео штап и на штапу свећу, цвеће, лепињу, кожу од јагњета и у њој мало меса, па то при вечери поклатио једном рођаку и рекао: „Ово се даје мени за душу“, на што су сви рекли: „Бог да прости!“ Затим је Јанашко узео други штап и на њему све као и горе, и кожу с месом, и поклатио једној жени рекавши: „Ово се даје за душу мојој жени Калини!“, на што су опет сви рекли: „Бог да прости!“ После овога је Јанашко узео парче хлеба, умочио га у све чанкове с јелом, појео га и рекао: „Ово јело и пиће даје се за душу мени и мојој жени Калини!“ И на ово су сви одговорили: „Бог да прости!“ — После неког времена Јанашко је умро. На дан његове смрти и пре истека недеље дана од смрти давана је помана само њему, а о четересници, полугодишњици и годишњици давана је помана и Јанашку и живој Калини. Присутници помане су овом приликом одговорали: „Бог да прости душу Јанашку; он нека једе тамо на ономе свету и нека не чека Калину!“ —

У многим румунским селима у Србији постоји један врло интересантан обичај који се састоји у томе што фамилија, на дан четереснице од смрти, откопава мртваца да га још једном види, па га после понова закопава. И ако су овај обичај свештеници забранили, ипак га многи

наши Румуни, тајно, ноћу врше.¹ О ископавању мртваца и поновном сахрањивању у Валакоњу се не зна, или бар не сме се о томе причати. Па ипак је Г. Драг. Михановић, учитељ у Валакоњу сазнао да је пре петнаест година једна жена после два месеца ископала своје дете да га још једном види. Ово је учинила из превелике жалости за дететом које јој је било јединче. Али кад је видела како се дете надуло, почело да труне, да се распада и ужасно да смрди, одмах га је закопала.

О оном свету верују Румуни у Валакоњу овако. На оном свету има велика бара, пуна свакојакних жаба и змија. Преко те баре води узан и врло искривудан брв. Ко је праведан, лако пређе преко брва и иде право у рај, у коме је свет као и овај, само су одвојени обашка стари а обашка млади људи. Ко је грешан, не може прећи преко кривина на узаноме брву, већ пада у бару, те га једу змије и жабе за седам година, а после тога се очисти од греха и иде у рај.

Румуни врло много верују у вампире, које у Вала-

¹ Ово је можда остатак двоструког сахрањивања мртваца, који се обичај врши још и данас код неких некултурних народа: најпре се мртац сахрани, па се после неколико година ваде његове кости из земље, очисте се и сахране на другоме месту. Очевидни остатак од обичаја двоструког сахрањивања, који се и данас ревносно врши код нашег народа у Дебру, описао је Михаило Вељић, учитељ, у Браству, књ. IX и X, стр. 438 и 439. Нешто налик на то је и оно саопштење у „Штамп“ за 1905 г. бр. 258, да у селу Младеновцу (срез космајски, округ београдски) кад у неком дому умре неко од јектике, на капку од сандука умрлога оставе мали округли неприметни отвор са заклопцем. Кад се сандук са мртвацем донесе на гробље пре но што се спусти у гроб неко од укућана кроз тај отвор провуче стакленце напуњено црним вином. О четересници укућани раскопају гроб и кроз остављени отвор на капку од сандука изваде стакло са вином, којим свако чељаде из куће запоје, верујући да ће га оно заштитити од болести умрлога. Где нема вина ту се исече стари корен кукуруза и са њим се ради оно исто што и са вином, тј. свако чељаде поједе од њега по неколико зрна ради предохране. И ако је ово саопштење демантовано у 264 броју „Штампе“, ја знам да овај обичај у истини у Младеновцу постоји.

коњу зову *морој* (*moroïŭ*).¹ Верује се да ће се онај човек повампирити коме при рођењу усуд (урусат) одреди да се повампире. На рођењу човеку усуд одређује да ли ће бити срећан или несрећан, богат или сиромаш, поштен или лопов, итд., па и то да ли ће се после смрти повампирити или неће. Неки верују да ће се повампирити и онај кога, док мртав у кући лежи, прескочи каква животиња. Многи верују да ће се повампирити и онај који умре у уторак, четвртак или у суботу.

За вампире се верује да једу срце људма, деци, стоци. Само онима који су рођени у уторак, четвртак или у суботу вампири не могу ништа. Старац Јован Србуловић прича да је њему док је био млад казивао други старац да се неки човек повампирео и редовно сваку ноћ долазио својој жени и с њоме разговарао и спавао, па га је у зору нестајало. Једне ноћи чује њен свекар у пивници, где је она спавала, разговор, па је упита с ким говори, и она му каже да јој муж сваке ноћи долази и с њом буде до зоре. Свекар кад то чује, уђе к њој, али вампира није могао видети! Но доцније је тај исти вампир почео долазити и дању и помагати своме оцу у свима пословима. Једном кад је вампир са оцем денуо сено, небо се наоблачи и почне страшна олуја. Син је денуо, а отац му је добацивао. Чим поче олуја, син се загледа у облаке. Отац га тада посматраше и опази да то није његов син већ вампир(!), те узме пушку и убије га. Сина одмах нестане, а по земљи остане усирена крв као пиктије. Од тога доба вампир није више долазио својој жени.

Исти старац приповеда да је у младости својој слушао да се неки човек повампирео на тридесет до педесет дана после смрти. Његови су то приметили тако

¹ L. Şaieanu у своме Dictionar româno-german (Букурешт, 1889) вели да ова реч долази од српске речи *мора*. (О „мори“ види Вуков Српски Рјечник, код речи „мора“. Сем тога види и „Караџић“ за 1903 г., стр. 47.) У неким крајевима Србије вампир се румунски зове још и *стригој* (*s'rigoiŭ*), *прикољин* (*pricoliciŭ*) *морон* и *мурон*.

што су после тридесет до педесет дана његове смрти опазили да им пси свакога дана иду на гробље и око гроба њиховог рођака чуче, једни с једне, други с друге стране гроба. Старији укућани закључе из тога да се њихов умрли рођак морао повампирити, па отидну на гробље, откопају гроб и нађу да мртвац у њему седи. Чим то спазе, одмах усијају гвожђе и опрже га иза врата, затим загреју вино и сипају му на срце (пњима, *inimă*). Потом су пуцали из пиштоља у вампирова прса и опет га затрпали. Од тога доба пси нису више долазили на гробље.

Да се ко не би повампирео, има и нарочитих бајања. Ако је ко умро у уторак, онда да се не би повампирео, две три старе жене, које разумеју тај посао, отидну у четвртак на гробље и понесу белојке конопље и пртало од плуга (или ако немају пртала, понесу кустуру) па једна просне конопље свуда око гроба, а прталом три пут око гроба окружи. Затим пртало остави на крсту, упали свећу при којој је мртвац издахнуо па идући све унатраг око гроба, њоме припаљује ону конопљу и говори:

Кнд ва порни
Пржалу се пржуљаска,
Лупу ку лупоње
Се л 'нтаљаска,
Ш' се затрјаска.
Да кнд ва фи
Ђе урса урсат,
Ш' ђе Домљезеу ласат,
Са дука ла Марја,
Аколо је манкаре,
Ш' баутуре,
Ш' шеђерија
Да суфле ту
Са фие ла рај!

Књижевним румунским језиком ово би се рекло:

Când va porni	Кад зађе
Pârjolul sa pârjolească	Ватра (све) да изгори,
Lup: cu lupoiță	Вук са вулпцом

Să l întâlnească
 Și sa-l zătrească.
 Da când va fi
 De urșa ursat
 Și de Domnereu lăsat
 Sa duca la Maria
 Acolo e mîncare
 Și bautură
 Și ședere,
 Sar sufletul ta
 Sa fie la rai!

Да је сусрегну
 И да је задрже.
 А ако буде
 Од усуда суђено
 И од Бога остављено
 Нека иде Марија
 Тамо има јела
 И пића
 И уживања,
 А душа твоја
 Да иде у рај!

Председник општине валакоњске Јанко Петровић казује да кад се човек пред смрт много мучи а не може да издахне, значи да је или много грешан или да ће се после смрти повампирити. Због тога су једну старицу, жену неког Чолаковића из Валакоња, која се у болести дуго мучила опржили иза врата успијаним гвожђем, верујући да ће се тиме отклонити да се не повампире кад умре. Но баба је при свем том оздравила. Из истих се разлога сваки ко се у болести много мучи још за живота иза врата опржи успијаним гвожђем. Овакви су случајеви у Валакоњу или ретки или се врше кришом, јер се боје да их власт не сазна.¹

22 јуна.

22 јуна, већ у 6¹¹ часова, били смо на коњима, потпуно спремни да пођемо за *Подгорац*. Чим изађосмо из

¹ Г. Михаиловић наводи да је слушао од Г. Ил. Милковћа бившег школског надзорника да су у Омољу Румуни у старије време жегли по врату и старце и бабе успијаним гвожђем кад врло остаре а не умиру. Они су их мегали у жртвачки сандук, давали им даћу, јели и пили и викали: „Бог да му (јој) душу прости!“ У таквим приликама су их и жегли гвожђем по врату од чега су често пута и умирали или су их, ако и то на би помогло, просто угушивали или угњавили. Овај се обичај тамо звао *прикољити*. Ово је на сваки начин убијање стараца, о чему говори Г. Сима Тројановић у својој књижици „Лапоп и проклетије у Срба“ (прештампано из „Искре“ за 1898 годину). Види о томе и „О убијању стараца, народно предање очувано у Крепољину“ у „Караџићу“ за 1900 годину, стр. 128—132.

Валакоња, пређосмо преко Тамока и упутисмо се лепом таласастом равницом, и после једног сата путовања дођосмо у Подгорац и одседосмо пред једном механом да доручкујемо.

Пред механом застадосмо двојицу подгорачких учитеља с којима, пошто се поздрависмо, отпочесмо разговор. Беше радан дан те ни у механи ни пред механом не беше никога од сељака.

И Подгорац је велико село и чини врло пријатан утисак својом чистом и лепом главном улицом, која изгледа као нека чарпија, у којој је поред кафане још и школа и још нешто приватних зграда. Мене је Подгорац интересовао и по кули подгорачкога бега, код које је Хајдук Вељко почетком 1807 самостално отпочео своју витешку каријеру, и по Ђури Јакшићу, који је у Подгорцу био учитељ. На жалост, и о једној и о другој ствари овде се не зна ништа! О кули подгорачког бега у којој је Вељко ухватио жива бега, задобио силно благо и коња Кушљу, знадоше сељаци да покажу само место где је била. То је место већ пред излазак из села идући Злоту. Наместо куле је данас једна циганска кућа, а испред ње је велика камена чесма, већ готово сва порабављена, за коју ми нико не знаде рећи да ли је из Вељкова времена. У другом свету не би се пропустио тако згодан предмет, као што је чесма, а да на њему не буде бар најскромнија плоча, ма и с најмањим знаком који би чувао успомену на тако значајног јунака и тако важан моменат из његова живота. Како у друштву с нама беше код чесме месни свештеник, оба учитеља, председник општине и још неколике сељака, користих се те поменух да би ваљало ма чиме обележити ово место, како би то била благодарност Подгорчана Вељку за ослобођавање овога краја од Турака. 1907 година, стогодишњица од догађаја код подгорачке куле, требало би да ту затече бар најмањи знак виднога признања.

О Ђури Јакшићу још сам мање сазнао. Један ми старац рече да је био Ђурин ђак ту у селу и да је Ђура

врло добро учио ђаке. Као другу успомену на Ђуру показаше ми у доклату старе школске зграде између врата једну камену плочу у којој је издубљено : „1854. Петаръ Милењков. Црногорац парох за кћер Неду“. То је некад била попова кућа, а Нада је била попова кћи, с којом се, веле, волео Ђура, па је у ову плочу издубао горње речи за време свога учитељевања у Продгорцу 1857 год.

Г. Милан Живковић, учитељ у Подгорцу, дао ми је на преглед „Летопис школе подгорачке, срез бољевачки, округ тимочки“, који је написао пок. Мих. Ст. Ризнић 1899—1900, док је у Подгорцу био учитељ. Овај летопис има и своју историју и пут чак до Министарства Просвете. Но то је овде споредно; оно што нас интересује у њему, вадим и овде саопштавам. И ако врло сумњам да су сви податци у овом Летопису тачни, ја их ипак саопштавам као ствари које су бележене на месту, изгледа, највише по причању мештана и по личном опажању:

„Село Подгорац, вели се у Летопису, у данашњем свом изгледу није старо ни дуговечно. Спомен имена његова једва да се чуо у почетку XVII века. У XVIII веку већ се помиње, али не овај Подгорац већ сасвим друго место кога данас и нема.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

(5.)

„На ушћу Злотске Реке, десно уз реку Црну, шири се красно поље, а на том пољу беше село Подгорац. То је било чисто српско село, као што сведочи и име његово. У близини овога села северно беше такође српско село Сумраковац, мало даље Врбовац, Звездан и друга, данас угинула српска села.

„Становници тих села беху чисти Срби из косовског вилајета. То беху они исти Срби који следоваху позиву Арсенија Шакабенте, који се кретоше у Срем и Бачку, па растерани турском војском, пренуше куд који. У то доба Крајина и Црна Река сматраше се као „смин султаније“ неке принцезе и светице турске. Ти крајеви уживаху неке засебне повластице и олакшице у царству турском, а то беше мамац за несрећну рају која тражаше крова и заклона, те се насели у ове шумовите и скоро опустеле крајеве. Тада се доселише: Ласовчани, Ленувчани, Врбовчани, Планиничани, Звезданци, Сумраковчани, Ргођани, Вражогрнчани, Рајчани, итд. А неки пређоше и Тимок и населише у Видинској области села: Косово, Браћевац, Злокућане, Капетановце, и друга села.

„У то доба, а за време ратова и силе Пазванџије, многа су села оставила своје старе завичаје, кренула се дубље у Србију, а на њихова места поврвели су порумуњени Срби из Баната и Румунске, који су тамо раније пребегли, а Црну Реку пусту оставили. Они из Баната зваху се Унгуријани. Они захватише горовите пределе од Мироча па све до Бељанице, а они из Румуније назваше се Царани, „дин цара румунаска“, захватише напуштена села дуж Тимока и Црне Реке.

„Тада се и место старог Подгорца изгуби. Неколико заосталих староседелаца Срба (Арсенијевићи, Новаковићи и Стефановићи) побегну са стоком ближе Малинику, и ту крај јаких извора начине ново село Подгорац, куда придођу из Румуније силни Румуни и тако се село мало по мало сасвим повлаши.

„Хајдук Вељко у почетку свога рада изабра баш ово село одакле отпоче своје операције, које му срећно испадеше победом бега подгорачког. Одатле он настави свој посао даље и срећно очисти Црну Реку од Турака. У редовима овога славнога борца беху први Подгорчани и Кривовирци, а путови просечени кроз непроходне шуме од стране Хајдук Вељка и данас се зову именом његовим.

„Подгорац се у почетку 19 века сматрао као средиште целог среза, који од вајкада носи име Црне Реке, док га сада именују „бољевачким“ због мале и врло незнатне варошице Бољевца.

„У Подгорцу су богати бегови турски имали своје баштине на којима се товила силна стока. Чувени сој кривовирских оваца, који данас важи као најбољи у Србији, донет је од Позванције у ове крајеве и преко подгорачких бегова у народ распрострањен.

„У Подгорцу је од вајкада био добар друм и јако насеље. Турци су ту имали своје куће, а бегови куле. У селу има седам красних чесама, које дају дивну плавинску воду; све су те чесме подигли Турци помоћу раје. У Подгорцу као да је била усредсређена сва турска сила за овај крај — Хајдук Вељку тако мио — те је он због тога баш и почео из њега своје дело ослобођења Црне Реке.

„Са престанком турске владавине Подгорац и Плавница губе мало по мало од своје важности. Незнатно место Бољевац — управо део села Добрујевца — истиче се као важно и у њему видимо среску канцеларију, пошту, телеграф и друга среска надлештва.

„Но ипак Подгорац бројаше све до 1875 г. преко 1800 пореских глава, беше највеће село у Србији. Но са продирањем Турака у Црну Реку неколико Черкеза допру

и до Подгорца, попале и оплене један крај села, па се убрзо врате. Становници опљачканих домова преселе се северно од Подгорца и тамо образују ново село, које се данас зове *Боговина*. Ово село има 400 пореских глава и мушку и женску основну школу.

„Данашњи Подгорац броји до 900 пореских глава, има своју цркву, општину, мушку и женску школу са 5 одељења и две парохије са два свештеника.

„Становници су доста имућни, сточни, али у моралном погледу не стоје најбоље, већ са дана на дан иду све на горе.

— — — — —
„Тип, ношња, обичаји, а нарочито празновање крснога имена сведоче да Подгорчани нису румунске већ српске народности.

„Потиснути са свога огњишта од големе најезде турске, која је нарочито била силна поред Саве и Дрине, Мораве и уз Дунав, ови су људи бегали час у Малу Влашку данашњу, час у Ердељске планине, враћали се отуда кад се земља умирила, бегали понова, док их није затекло ослобођење од Турака. — — — У том бегству они су се мешали са Румунима и примили од њих језик и неке обичаје, али не све.

— — — — —
„Живети у шуми поред стада, рађати се а не крштавати, ступати у брак а не венчати се, красти из другог села — али не из свога — отети и захватити туђе, убити, упалити, не бити војник, не слушати власт итд. то је њихов (Подгорчана) идеал: у том облику замисљају они рај на земљи.“

— — — — —
Г. Милан Живановић, учитељ био је добар да ми забележи народна јела, посна и мрсна, која се у Подгорцу готове и једу, и ја их овде саопштавам:

1. ПОСНА ЈЕЛА:

Пасуј (пасуљ), кува се као и код нас, са и без запришке.

Крампеј (кромпир), једе се печен, а гради се од њега и чорба са и без запршке.

Варза окри (кисео купус) једе се некуван, а и кувају га са пиринцом, луком и запршком.

Пицарка (паприка). Паприка се кува и од ње гради са свршетом и белим луком љутнца. Паприка се пуни са ситно исецканим киселим купусом, и кувана једе.

Плотижени (патлиџани). Од њих се гради чорба као и код Срба.

Линџа (сочиво), кува се као и код Срба.

Цриари (грах), кува се као и пасуљ са и без запршке.

Зама ђе ишџе (чорба од рибе), кува се без запршке.

Пшџе фриит (печена риба). Тако се зове риба печена на жару или пржена у зејтину.

Урзиш (коприва), кува се као и код Срба.

Драгавеј (зеље), кува се као и код Срба.

2. Мрсна Јела:

Зама акра (кисела чорба) од мяса пилећа, говеђа, свињског прави се као и у Срба.

Паприкаш (паприкаш) прави се од мяса, кромпира и црна лука као и код Срба.

Варза ку карње (кисео купус с месом) прави се понајвише са свињским месом као и код Срба.

Карње ку ориз (месо са пиринцем). Скува се месо у лонцу на му се дода пиринач и не запржава се.

Карње фриита (печење).

Карње фриита при фригаре (печење на ражњу).

Карње фриита ире фок (печење на жару).

Оо фрииџе 'н унтура (пржена јаја), као и код Срба.

Оо фрииџе ку брндза (пржена јаја са сиром). Испрже се јаја на масти и дода им се иситњен сир.

Лиаџе (млеко).

Јагурт (кисело млеко). Остави се млека у буренцету да се само укисели. Кад се почне трошити, колико се потроши толико се долије пресна млека.

Унт (унт). Гради се у бучкама као и код Срба, за тим се претапа и њиме запржава јело.

Бридза (сир),

Још је Г. Живановић имао доброте забележити ми ове ствари о ношењу литије у Подгорцу:

У Подгорцу се носи литија другога дана Духова. Тај дан зову они *завејина* (заветина).¹ После службе Божје крену се свештеници, учитељи са ђацима и неколико грађана, који се сада готово кулуком одређују и који понесу иконе из цркве и црквени барјак, и иду од записа до записа по пољу. Том приликом људи ништа не певају, већ ђаци певају тропар. Код сваког записа свештеници читају молитве, обнови се крст и прелије вином. Кад се литија враћа кроз село понека жена изађе с ведрцом воде и прска ђаке, грађане и све остале који иду за литијом, а понека проспе сву воду на пут којим ће литија проћи. Све се ово чини с тога да би година била роднија. Тога дана неки грађани са својим породицама ручају код цркве, а после подне настаје игранка на коју долази много света и из других села.

Из Подгорца смо се кренули око 10 часова, а у 12^{1/4} час. бесмо у *Злоту*.

Пут од Подгорца до Злота је особито леп, угодан и пријатан. Његову лепоту и пријатност појачава још и то што се у даљини указују високи Сто и Дели Јован, па се од њих спуштају на све стране високи, осредњи и ниски огранци њихови различито ишарани шумом и зеленилом. Под ногама се прострла убава питомина па све то чини особиту чар и пријатност и у овој полудневној жези и припеци.

На једноме месту поред пута с леве стране спазисмо камени крст. Прићох му ближе и на њему прочитах само две речи: *Јован Негран*. У Злоту разабрах да је то крст који је подигла породица Јовану Прву Неграну, „хајдуку“, који је ту стрељан 1901 године.

¹ Румуни у Банату, забележио сам у пролазу кроз Банат, зову дан кад се носи литија *nefeja*.

Још одавно сам био чуо за овдашњу локалну пословицу: *ђе ла Злот па на Подгорац нума мормини ђе оц* (de la Zlot pân la Podgoraț numai morminte de boți = од Злота до Подгорца само гробови од хајдука), али нисам знао да хајдучима породица чак и споменике подижу. Још мој покојни отац, који је неколико година био свештеник у Брестовцу, причао ми је о чувеноме пре тридесет и неколико година хајдуку из околине Злота Николи Рацару, који је са дружином починио многа зла. Хајдучија до скоро овде није била ретка ствар. Али се овдашњи „хајдуци“ одликују од хајдука западне Србије, који поред свега злога имају у себи и нечега поетскога, често пута чисто идеалнога. Овдашњи су хајдуци прави бездушници, харамије, убијце и неваљалци најгоре врсте, који убијају бездушно као животиња, чак и из пасије, без витештва и поноса. С тога ја мислим да се румунска реч оц (hoț) погрешно у овом крају преводи српском речи хајдук. У румунском језику hoț значи више допова и разбојника, док за оно што ми зовемо хајдук и они употребљавају исту реч haiduc, што значи: борац против угњетача отаџбине (у доба Фанариота и иначе). О њима има и хајдучких песама (cântes haiducesc), и уопште им је улога од прилике онаква каква је и наших некадашњих и садашњих хајдука.¹ Румуни у Србији таквих хајдука нису имали нити су данашњи њихови од власти одметнути неваљалци (hoț) налик ма у чему на старе хајдуке.

Злот је велико село са читавом чаршијом на средини, коју чине неколике кафане, дућани и трговине.

Седећи у хладовини пред механом, окружен неколицином Злоћана, забележио сам ове ствари:

Вињера бујезилор зову овде: петак, суботу и недељу Тодорове недеље. Ти су дани тешки празници. За њих се Румуни понављају и облаче као Срби за Цвети. Зло-

¹ Види о томе разлику у речницима: Dictionar româno-german de L. Șaieanu и Nouveau Dictionnaire roumain-français par F. Damé код речи: hoț, hoțesc, hoție, hoțoman и код речи: haiduc, haiducie.

ћани у петак у јутру излазе ван села до Злотске Пећине (Гаура Лазар, Gauga Lazăr). Ту свирају у гајде и играју. Пупкама гађају у биљку која се зове на њиховом језику *сомина*, које има ту код пећине и што опадне узимају и носе кући, те тиме крме стоку од муковнице, а и људма дају кад пате од костобоље. Која је биљка сомина, из њихова описа не могах разумети, а српско име не знаху ми рећи. Пред подне се враћају у село, али у селу не смеју играти, јер су им то свештеници забранили због тога што је тога дана петак прве недеље поста. Али младеж, и поред тога, изађе у поље ван села и игра, а старији се разиђу по механама на пију. У суботу и у недељу после подне играју и у селу.

У Брестовцу зову Вињера бујезилор само петак Тодорове недеље. Тога дана из Брестовца и околних села иде свет у Брестовачку Бању, па се девојке купају и мију у травама и корењу које су тога дана покупиле. Ту се још целог дана игра, пева, чисти и весели. И у Оштрељу се само петак Тодорове недеље зове Вињера бујезилор.

У Злоту на Ускрс међу Румуни у чашу вина мало коприва, дреновог листа и цвета, мало од колача и јаја и тиме се причешћују.

На беле покладе је у Злоту обичај да сви изнесу напред села велике гомиле дрва и пале од њих једну или више великих ватра и око њих играју. Ове се ватре пале онима који су помрли без свећа.

Ивањ-дан се овде зове *Симдиана*. Тога дана рано изјутра иду бабе те беру лековите траве.¹

¹ Кад сам ово бележио бехе у друштву и један Зајечарац који ми рече да се у Зајечару Ивањ-дан зове *Ењов-ден* и да тада пакосно женскиње иде у туђе њиве и из њих преотима плод и шаље у своје. То се ради овако. Рано тога дана такве жене дођу код туђе њиве, свуку се код ње па голе уђу у њиву и рекну: »Добро јутро, Ењо!« и стану обијати росу руком. Затим забоду у њиву крст од лесковине и нешто бају. Тиме је плод из туђе њиве украден и пренесен у њиву ових жена. Тешко оној жени коју неко ухвати на овом послу у својој њиви.

Бележим још да је овде обичај да кад се неког дана десп у селу по неколико свадба, ма колико их било све изађу на сред села па се ту заједно веселе и играју. У другим селима веле није такав обичај.

У Злоту сам забележио још и неколико румунских имена мушких и женских. Мушка су: Првул, Јон, Трука (Петар), Транло, Голуб, Драгуљ, Јован, Јанкул, Лападат, Василија, Мартин, Мијало, Мијај, Радул, Страин, Журка, Свимјон, Флора, Алекса, Новак, Ђорђе. А женска су: Флорика, Ана, Стана, Петра, Анђелија, Брндуша, Станка, Ружа. Марија, Думитра.

Настојавањем цркве данас се више оваква имена не дају, већ свештеници гледају да им дају чисто српска имена. Но и поред таквих српских имена Власи се и даље у кући и међу собом називају својим именима која сами надевају. Интересантан се случај десио у Бољевцу пре неколико година око дечјих имена. Срески је лекар калемио децу против великих богиња. Између осталих и једна Влајња из среза бољевачког беше донела ради каламџења своје близнаке. Кад дође ред да се њена деца калеме, упита је лекар како јој се зову деца, како би им имена могао потражити у списку деце за калемљење и завести их у списак калемљених. — Јон ши Јанкул, одговори Влајња. Лекар стане тражити по списку, али тих имена не беше. Он је понова упита, а она одговори као и први пут. Тада се лекар досети и упита је каква им је имена дао кум кад их је крстио. На то Влајња почне да циуче: циу, циу и ништа даље. Дечи су међу тим била имена једноме Грујица, другоме Вујица, што она није могла, нити се трудила да запамти. Толико јој та имена беху страна.

Мој колега ишао је да види Злотску Пећину, те смо се у Злоту прилично задржали, тако да је било већ прошло 5 часова по подне кад смо се из Злота кренули за Брестовачку Бању. Да не бисмо ишли сами, председник злотске општине дао нам је једнога човека да нас пропрати пречим путем и да нам се уз пут пађе. Беше

то млад човек од око 25—30 година; мали растом али чврст снагом и врло пријатан збором. Ја сам мислио да је општински служитељ, али ми он рече да је општински апсеник. На моје разбирање зашто је у апсу. рече да га је жена оставила још пре две године па отишла за другога, а он је пре неколико дана срео па је избио, она га за то тужила те га уапсили.

Код наших Румуна није ретка ствар да жена остави мужа па да иде за другога и да се понекад опет врати првome мужу. Морал је код наших Румуна испод нуле. Нема поштене жене ни девојке, па чак ни деце од 13 година. Подвођења сваке врсте са свим су обична ствар. Да подведе брат сестру или мајка кћер, не сматра се ни за грех ни за стид.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

(6.)

Уопште човечност, морал, наравственост и све што као племенито одликује човека и народ, овде су особине које се ни мало не цене. Познати су Власи као војници у нашим ратовима. Није ту убеђење да не треба гинути за Србе оно што их од битке одвраћа и чини те пису јунаци. Не, то је животињски кукавичлук, неосећање војничког поноса и витештва. Кукавице у боју, кукавце су били и према казнама које су их за то постизале. Побожност је ствар готово непозната. У цркву нико не иде сем кад по њиховим сујеверним појмовима ваљаћи. Крађа, пијанство, блуд, батинање, обичне су ствари. У механе иду и жене чим имају новаца и пију докле га год имају, па се опију до те мере, да се после тога прелази у ствари које се не стављају на хартију. Чак ни убијства по њиховим појмовима нису ништа, и то она брутална, дивљачка и зверска убијства. „Убиће те за дулу дувана,“ рекне се често у нас за Румуне. И кад се не би бојали последица, не би од убијства ни мало зазирали, као што их и поред тога врше. Ја сам пре тога имао прилике да видим Румуне убијце у рукама власти. Они се не једе што су убијце, њих не гризе савест. Њима то изгледа обично и чак можда чудно што их власт узима на одговор. Једино их страх од смртне казне нешто узнемирава.

У 8½ часова били смо у *Брестовачкој Бањи*, где преноћисмо и одморисмо се. О Брестовачкој Бањи не знам шта бих забележио. Ту се и не задржасмо више но једну ноћ, а сутра дан кретосмо се даље на пут. Добротом Г. Д-ра Лазе Илића, окружног лекара из Зајечара, који

беше овде бањски лекар, дођосмо до ових двеју књижица у којима се говори о Брестовачкој Бањи и кога интересује може их корисно прочитати: „Брестовачка Бања, написао Др. Ст. Мачај, приказао Др Лаза Илић, Зајечар, 1892; и „Брестовачка Бања“, званичан извештај бањских лекара за сезону 1902 год. од Д-ра Лазе Илића и Д-ра Дим. Мицића, Београд, 1903.

23 јуна.

Из Брестовачке Бање кренули смо се у 9¼ часа а у 10¼ били смо у *Брестовцу*. И ако нам је било згодније да племо непосредно у Бор, ја сам хтео да свратимо у Брестовац. У Брестовцу је мој отац пре 30 и више година поновао пет година. Ту сам ја као дете напоредо са српским језиком у кући научио и влашки са децом на улици, и знао сам га као право Влашче. Али како сам био мали, ја сам га кроз толико времена готово потпуно био заборавио и сад га од неког доба освежавам. Ја памтим почетке неких песама, које су се пре 30 и више година у Брестовцу певале, а које се сад готово већ заборављају:

Виње Стана ће ла љемње,
Аре 'н браца мулхе љемње
Ши нуље...

Vine Stana de la lemne,
Are 'n brațe multe lemne
Și nule....

Долази Стана пз дрва,
Има у наручју много дрва
И пруха...

Ајдац, ајдац, фјећилор,
Са дем паје вашилор
Ши ф'н бојилор...

Hai deți, hai deți, ficilor,
Să dăm pae vasilor
Și fân boilor....

Хајдете, хајдете, девојке,
Да дамо сламе кравама
И сена воловима....

Поезија је уопште код наших Румуна слаба страна њихова. У њих се уопште мало пева, и ако се пева, то певају већином женскиње. Све су песме женске и певају

се, колико сам могао запазити, скоро све на један глас, одјекујући при том неким тајанственим, меланхоличним и тужним тоном. Такве су уопште арије наших Румуна. Јуначких песама, и ако сам о њима разбихао, канда нема, баш као да су угашене.

За 30 година Брестовац се мало изменио. Онакав је као што га ја памтим, само ми се сад учини све мање, простије и прљавије. Ширина на сред села, поред реке, на којој сам се са децом играо и на којој памтим да су на Беле покладе паљене велике ватре, те је изгледало као да село гори — изгледаше ми мала према ономе какву је ја памтим из првих дана свога живота.

Из детињства памтим још и имена неких народних празника, за које распитах овом приликом кад падају, те забележих. То су: *Вињера овулуј* (Велики петак), *Зео урсулор* (1 августа), *Жој врђи* (први и други четвртак после Тројице).

Памтим још и речи којима је сеоски бирова позивао сељаке на сеоски збор да им се што објави или изда каква заповест: „Аузиц, моу копни, венц тоц ла каса домњаска се ва спуџе вроворба. Каре ну виџе са фие руџиџе луј! Аузиц, моу копни моу!“ (Auziți, măi copii, veniți la casa domnească să vă spună vre o vorbă. Care nu vine să-i fie rușinea lui! Auziți, măi copii măi!)

У Брестовцу се цела првопосна недеља Великога поста зове *Сен Тођери*. На покладе месе пите са сиром које зову *плашинте* и које се прже у тигању. За тај се дан спремају још и многа друга јела. После ручка људи узимају од куће у буклијама вина па изађу на ширину наред села и ту се чаште. Затим ту долази и младеж те игра и весели се. Сваки ко има кога да му је умро без свеће, било на робији, било на путу, било негде на страни, спреми по једна или по двоја вола дрва па их ту наред села наслаже усправно у гомиле. Кад буде у вече, ту се простре платно, а по њему се намећу јела, пите, јаја, погаче, вина, ракије, итд., па се то дели за душу умрлима без свеће, а и себи. У исто се време за-

пале и оне гомиле дрва, од чега се уздижу огромне ватре. Затим се ту једе, пије и весели до сванућа. Сутра дан сви мртви пијани спавају по читав дан. Кад у вече устану, једу оно мрсно јело што им је од поклада остало. Тек од уторника, који се зове *Мари веселор* (уторник судова), због тога што се тог дана перу судови и кошуље, настаје пост. Петак првопосне недеље, као што раније поменух, овде се зове *Вињера бујезилор*.

Целе ове првопосне недеље неће ниједан Влах ни Влајња ништа да ради чим сунце зађе, јер се боје *сен тођера*. Сен тођери су некаква бића која иду на коњима и чине људима зла. Због тога тих дана Власи нигде у вече не излазе. Тих дана увече неће они чак ни опанке да поправе, већ и то остављају да учине кад запевају петли. Прича се да је нека Влајња имала кћер и пасторку, па знајући како су сен тођери тих дана строги кад се увече ради, пошље пасторку у воденицу да самеље брашна и да увече у воденици испреде бreme кучине. Пасторка отидне у воденицу, заспе мливо, метне хлеба у skut и почне да преде и помало да једе. Одједном се пред њом створи маче, које поче око ње да мауче. Она му да малко хлеба и рекне му: М'цо, м'цишора, са фи миа со-пиора! (Мачко, мачкице, буди ми другарица!) Тако прође мирно читава ноћ, ништа јој се не деси, те спокојно самеље брашно, испреде кучину и оде кући. Кад је виде маћеха, зачуди се чуду, па реши да друге вечери пошље у воденицу своју кћер. Давши јој што и пасторки, одведе је у воденицу. Кћи заспе мливо, метне хлеба у крило и почне прести и јести. Опет се створи оно маче и почне се умиљавати. Она удари маче и рекне: Дуће дракулу, бата ће сф'нту, са ну ми сминћеш са торк! (Иди до ђа-вола, убио те свети, немој ми сметати да предем!) Мачка скочи на њу па је удави а сен тођери јој изваде црева, па их оснују по плоту око воденице. Мајка је чекала, чекала, па кад виде да јој нема кћери, крене се у воде-ницу. Кад дође близу и виде црева, помисли да је то њена кћи основала платно, и рекне: Фата меа, врједњика

меа, аторс фујору ши аурзит! (Девојка моја, вредница моја, испрела кучину и основала је!) Кад уђе у воде-ницу имаде шта да види.

Из Брестовца смо се кренули у 11 часова а. у 12^{1/4} бе мо већ у *Бору*, који ће, како изгледа, имати велику будућност због бакарне руде која се ту од скоро експлоатише, због чега су овде доведени многи људи од рударске струке и силни радници. Сад се овде граде станови за чиновнике и раднике, који ће чинити читаво ново насеље. Овде се инсталира и фабрика за топљење бакра, која ће коштати огромне суме. Рудник је веле врло богат и има великог изгледа на будућност.

Мој колега и сапутник Г. Марјановић написао ми је о Бору из своје струке ово. У терену трахитоидних стена источног дела наше отаџбине означио је Г. Јован Жујовић да се у Бору налазе вулканске стене амфибол-трахити. Сем ових стена, идући уз воду од механе, налази се велика количина апдезита и у томе масиву отвора су пре неколико месеца многа рударска окна. Ја сам добротом шефа рудокопње Г. Капитана, обишао сва окна преко пута од Тилва рошу (Црвени брег) и веома ме је интересовало богатство, правац пружања и количина руде. Рударски стручњаци увераваху ме ту на месту да је материјалу средња вредност чистог бакра 10—15%, а има, веле, овде онде и по 50, 60, 70 па чак и 80%. Према овоме проценту, може се тврдити да је мајдан бакра у Бору најбогатији на свету. Кад се процентуалној количини дода да су таласасти млазеви лаве, широки 25 мет., састављени из минерала: халкоспна (Cu_2S), ковелина (Cu S), халкопприна ($\text{Cu S} + \text{Fe S}$), малахита [$\text{Cu C O}_3 + \text{Cu (O H)}_2$], азурита [$2 \text{Cu C O}_3 + \text{Cu (O H)}_2$] и др. онда и ланк може бар колико толико добити слику о том нашем новом и богатом руднику. Рекоше ми још да руда избија баш на површину брда, а из које дубине полази, то Бог сам зна. На средини брда ископали су бувар

¹ Основи за Геологију Краљевине Србије, Београд. 1888.

43 мет. дубок, и он се пробија стално кроз руду. Интересна је још и то што је рудни материјал веома чврст, управо као стена, и што га овде онде прожима растресити, материјал, тзв. андезитски туф. На више места налазе се у окнима по зидовима читаве коре од плавог камена и много млазева плаве воде. Ово је могло постати од пирита (Fe S_2) и халкопирита (Cu Fe S_2) утицајем влаге и ваздуха.

Данашњи руководиоци посла веле да су овде налазили остатке старих рударских радова. Између осталог нађена је ту и једна римска камена светиљка, каквих има врло много у нашем Народном Музеју. Др. Мидоје Васић мисли да је рударство у Бору било много пре Римљана. У своме чланку „Археолошка истраживања у Србији“ вели он: „За североисточни део Србије утврђено је скорашињим налазима фрагментарног посуђа у старим рударским ходницима у Бору да је рударских радова тамо било још у бронзаној, ако не чак и у бакарној периоди.“¹

Изнад Бора на брду Тилва рошу (Црвени брег) налазе се остаци од некаквог старог града. О њему ми је Г. Др. Ник. Вулић, професор Универзитета, уступио ове своје белешке. О томе кастелу уопште не можемо рећи ништа ближе, јер се од њега види врло мало што. Изгледа да је његово платно опасивало цео врх Тилва рошу. На једном месту откопали су сељаци од тог платна један комад од прилике два метра висок и толико широк. Осим тога откопали су они један комад чија је висина иста и од прилике иста ширина, који се са првим сучељава под оштрим углом. Да ли је и овај други комад део спољњег платна, не умем рећи, али ми се тако чини. Оба зида саграђена су од крупног нетесаног камена (ситније комаће употребљено је само да се испуне рупе између крупнога), који је слепљен добрим малтером. Код овог града нађен је прошле године и један римски над-

¹ „Српски Књижевни Гласник“ од 16 октобра 1905, стр. 597.

гробни камен, који се сада налази пред канцеларијом управе борског рудника. Већи је делом десно и лево одбијен. Највећа му је дужина 0,41 м., највећа ширина 0,31 м. а дебљина 0,16 м. Изнад натписног поља налази се поље с рељефом који представља коња пред једним трбушавим судом са широким отвором. Од суда се види само лева половина. Коњ се нешто нагнуо натраг и има врло дугачак реп. Испод тога је удубљено натписно поље уоквирено једном траком. Оно је одбијено десно и доле, а дуго је 0,17 м., широко 0,14 м. Слова су груба и од њих се види само:

D (is) M (anibus) [S (acrum)]

VIN (неко гентилно име као нпр. Vincius или слично)

IMV (? cognomen на imus ?)

Но и ако је овај камен са римским натписом овде нађен, из тога се не може извести да је кастел римски, у толико мање, што је тај споменик могао бити употребљен при грађењу као материјал за зидање. Неки доказ за његово римско порекло могу бити опеке с уздигнутом ивицом, које се налазе у њему, јер јако личе на римске.

Бор је, веле мештани, добио име од једног великог бора који је негда био негде на путу близу данашњег села.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ.

(7.)

24 јуна.

Из Бора нема друма за север куда смо ми намеравали, већ се тек обичним сеоским путевима излази на друм, и то или преко Кривеља или преко Оштреља. Ми смо изабрали овај последњи пут, јер нам рекоше да је преко Кривеља много незгодније и 24 јуна у 6 часова из јутра већ јахасмо за *Оштрељ* у који стигосмо око 8 часова.

По традицији која у Оштрељу живи, становништво му је, и ако румунско, мешовито, јер се доселило са различитих страна. Неки су дошли раније, неки доцаије, али одакле поименце не знадоше ми рећи. Знају само толико да их има чак из Румуније и из Бугарске.

Почевши од Бара на север, нарочито од Оштреља, становништво се у неколико одликује оделом од оних Румуна на југу. Овде носе *бајбарак* (baibaras), као капут од црног сукна, без рукава и *гуну*, такође од црног сукна, са истим обликом само што има рукаве. Истина су ово, веле, од скоро примили од села која су северније, али тек тиме почиње прелаз у оделу. Сем овога, овде се и мушка и женска кошуља зове *камаша*. Женско се пак одело одликује тиме што се не носи кеба, што се носи *бајбараче*, тј. кратак јелек од црног сукна без рукава и што врло често у место двеју кецеља носе *крацан*, а то је кратка сукња од шарене вунене тканине, што је у јужним румунским селима непозната ствар.

Сем овога, овде отпочиње дијалектичка разлика у румунскоме говору, коју је вредно испитати, јер би она

много помогла упознавању порекла румунског становништва Србије.

Како баш тога дана беше Ивањ-дан, ја запитах како се овде зове тај празник, па ми рекоше да се зове *Симзијење*. Тoga дана рано иду жене те беру лековите траве.

У 9^{1/2} часова кренули смо се из Оштрења, а у 10^{1/2} бесмо у *Белој Реци*, где изађосмо на друм који води из Зајечара за Д. Милановац.

Бела Река је чисто српско село. Белоречани су чисти Срби и по њиховом казивању досељеници из Старе Србије и са Косова. Ношња је у мушкараца врло проста и груба и колико могох приметити, нешто налик на влашку. Носе чарапе, што је код Влаха непознато. Делови од одела не зову се румунски већ чисто српски. Жене не носе две кецеље већ једну, и то сад лети одмах преко кошуље као и Влајње. Носе чарапе, и главу сасвим другаче намештају но Влајње.

Баш кад смо силазили са коња пред доњом механом у Белој Реци зачусмо горе у селу гајде и песму, прави урнебес и лом од весеља. На наша питања шта је то, рекоше нам да је данас Ивањ-дан и да се бабе враћају из трава па се мало понапиле ракије и ето — веселе се. У то већ и бабе натоварене торбама и снопљем трава, праћене музиком и силном децом и радозналом млађаријом приспеваху пред горњу механу. Ја пожурих тамо да видим повратак из бапског излета и весеља и имаћих да видим веселу и шарену слику. Један гајдаш свираше у гајде а један бубњар удараше у бубањ. Наквашене жене од преко 40 година ухватиле се у коло па играју ли играју, заједно са травама које су им на леђима у снопљу или у торбама. Час је једна коловођа, час друга. Коло се непрестано квари и прекида и ако музика не престаје. Уз бабе се ухватила и млађарија па чак и унучад, а сви певају, смеју се, вичу и узврискују. Бабе спопао зној које од сунца које од ракије, па се запрвенеле готово као цвекла и тресу ли тресу. Сав тај лом још зачи-

њују неслани вицеви и шале на рачун баба од стране беспослених, радозналих, залудних и несужеверних старијих људи којих беше пред механом. Привор који се не виђа ни онда кад би га човек хтео платити. — На моје разбирање, рекоше ми да је овде обичај да на Ивањ-дан поране остарије и старе жене и иду у сеоски синор, те беру *ивањске траве*. Ту уз пијуцкање ракије, које свака понесе, наберу свакојаких трава, које оне знају по имену и по лековитости. Кад буду готове и са травом и са ракијом враћају се у групи или у ору, уз песму и свирку кући. Кад тако дођу напред села, пошто мало поиграју пред механом, разилазе се свака својој кући. Траве распростиру те се осуше, па их после у нужди употребљавају према томе од чега која помаже. Или их дају болесницима те их пију, или их њима облажу, или их у њима купају, како кад затреба, према рецептури народног лекаства.

Овако исто иду бабе у траве на *Бељаницу* или *Бељани петак*. Тоба дана иду засебно и девојке у здравац.

Девојке иду у здравац и у цвеће још и на Васкрс. У старо време ишле су на Велики петак, али је то после забрањено те су отпочеле ићи на Васкрс.

У 12¼ час. кренули смо се Белом Реком за село *Луке*. Пут води лепом и романтичном клисуром којом тече Бела Река. И ако је пут раван силно је искварен током реке, која, кад надође, испуњује целу клисуру и исквари пут, те и поред тога што је овде пут на карти означен као друм, нимало не личи на друм. Овде би ваљало врло много потрошити на друм коме вода не би ништа могла учинити.

Између села Беле Реке и Лука готово при крају белоречких атара, на једноме месту где се клисура нешто проширује, видесмо гомилу од земље која изгледа као тумул (tumulus). Близу ње канда је било још неколико који су лежали у једној линији, али се они мало познају. Да ли су ово прави тумули или само изгледа да су, не знам. Тек, ценећи по месту, чини ми се да не би било немогуће да су.

У Луке стигосмо у 2 $\frac{1}{2}$ часа по подне. У овом су селу опет сами Румуни, но како сазнадох од мештана, раније није било тако. Ово је село некад испод Тупанског потока било насељено самим Србима, а изнад Тупанског потока беху Румуни. Током времена цео се српски крај порумунио и данас у селу нема Срба. Пре 50—60 година доселило се опет у Луке нешто Срба, али се до сад и то потпуно порумунило, сем што још старији људи од њих знају поред румунскога језика још и српски, али се њиме ретко кад служе.

У нас се врло често говори о томе да наши Румуни румунизирају Србе и да обратно тешко бива. Често се наводи као пример како једна Влајња, кад се доведе у српску кућу, целу кућу порумуни, а она не научи српски. Можда је овај пример мало и претеран, можда и није. Можда има и таквих примера, као што сигурно знам да има случајева да доведена снаха, Влајња, научи српски а нико у кући не научи румунски, али румунизирања је у истини бивало, и то у великој размери.

Бивало је случајева да су Румуни дошли у запустела српска села, па су их населили и ту остали, а од Срба остао је траг само у месном имену. Тако имам забеложено о селу Николичеву у срезу зајечарском. То је било, прича се, првобитно српско село, па је запустело, не зна се услед чега. Његово српско становништво замене Румуни из села Мишљиноваца. Кад су дошли, они су, из успомене на свој Мишљиновац, назвали једно брдо близу села, између Николичева и Метовнице, тим именом. Зашто су напустили своје село и дошли у Николичево, нисам могао сазнати.

Такво румунизирање било би природно и не би му требало нарочитих објашњења. Али има још примера оваквих какав је овај у Лукама.

Село Слатина је до пре 80 година, причају, било половина српско, половина румунско, са тачно одређеном границом између Срба и Румуна. Данас је то чисто ру-

мунско село, али се онај део у коме су Срби живели још и данас зове *Српска страна*.

У Сени (срез звишки, окр. пожаревачки) било је до скоро српских фамилија, али су данас већ све порумуневене. Од њих само још понеки старији људи говоре српски.

Дати тачна одговора на питања зашто су у овоме крају Србије Срби више румунузирани но што су Румуни србизирани, без дубљег познавања историјске прошлости, традиције, географских прилика, етничких особина и статистике, врло је тешка, или још боље, немогућа ствар. Овако на први поглед, не јамчећи много за апсолутну тачност, ја бих рекао да је српски народ у појединим местима овога краја, било емиграцијом, било из других узрока, био врло редак или врло проређен, да је Румуна у таква места дошло и придолазило у већој мери и да је према томе у таквим местима сама њихова множина била први узрок и главни услов њиховом одржању, јачању и утицају на своју проређену, ретку или ишчезлу српску околину. — Сем тога мени изгледа да су Румуни били и суровији и грубљи и некултурнији, а физички уз то врло снажни и здрави, и према томе чвршћи у свему од Срба, и о те се њихове особине ломио српски утицај, док су Срби били културнији и еластичнији за пријем њиховога. — И српски је језик тежи од румунскога, па је Србину лакше научити румунски а Румуну је много теже научити српски.

У Бољевцу сам у прилог овим стварима забележио још један жалостан факат. Код Српкиња је обичај да врло често трљањем, намерно, уништавају порођаје, док Румунке то неће учинити нипошто, већ рађају докле је год којој суђено.

Сем овога, код Румуна има и некаквога урођенога тврдоглавства, јогунства, затворености, неприступачности и подмукле себичности, којима се намерно парализује сваки туђи утицај. Кад Румуну или Румунки назовете Бога, редовно ће вам одговорити румунски, па макар и

знали српски. Намерно неће српски да говоре и одговарају, и онда кад знају. Кад Румуна запитате о чему, редовно одговара румунски: *ну шћиу србешће*, па ма и знао српски. Срби су међутим другојачи, некако попустљивији. На румунски поздрав одговарају румунски, па ма то било и из шале и исмевања. А кад их Румун запита што румунски, они му, и ако не знају румунски, увек одговарају румунски: *ну шћиу румуњешће*. Толико сваки зна и не либи се да то рекне.

Румуни чак имају некакву, не знам откуда, ако не урођену, племенску или националну мржњу према другим народима, па и према Србима. Колико се према Србима у томе далеко тера, да наведем један, мало смешан пример. У Брестовцу, Бору и околним селима обичај је да Румуни, кад сахрањују мртваца, међу поред њега у сандук између осталог и по једну батину. Такав је обичај, али Срби веле да су им Румуни објашњавали да то чине због тога да се умрли на ономе свету том батином брани од Срба!

Срби су куд и камо блажи и питомији и све се код њих своди на исмевање и грађење вицева на рачун Румуна.

Најзад Срби су према Румунима били вечито и сувише равнодушни. У Валакоњу ми причаше један Румун да му је око 1864 г. био у Бољевцу учитељ неки Петар Павловић, родом из Каравлашке, па је имао влашких књига, и терао своје ученике Румуне да их читају и казнио је ко не би хтео или се не би могао научити на румунско читање. Можда ово и слично не беху једини примери. И ако не велим да их је морало бити много, ипак је ово доказ наше равнодушности.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БГЛЕПШКЕ.

(8.)

У последње време слушао сам да се приметила међу Румунима нашим и некаква тајна пропаганда из Румуније. Но она канда није имала великога успеха, бар у крајевима којима сам ја пролазио. Слушао сам да су из Румуније прелазили некакви људи, и знајући са како простим елементом треба да имају посла, причали су Румунима да су пророци. Сем тога, они су им објашњавали да је влашко све до земљиног пупка (Ртња) и да све то треба да потпадне под Румунију.

Почетком 1903 г. два су Румуна из Румуније дошла у Кладурово као да просе милостињу за неку цркву у Ердељу. Кад је власт скренула на њих пажњу, они су ишчезли.

1902 г. Д. И. учитељ у С. ухватио је у своме селу масу румунских књига које су из Румуније пренели наши Румуни кад су тамо ишли у печалбу, па је све то послао Министарству Просвете, но на то није добио никакав одговор.

Уза све ово додајем да и у нас има неких људи, на жалост, слушао сам чак и свештеника, који иду на руку па чак и помажу некакву румунску идеју у Србији. Оно што сам о томе сазнао овде прећуткујем. Мислим да ове ствари нису тајна онде где треба да се знају. —

У лукама су куће направљене од брвана. С поља нису олепљене, јер се мисли да ће се тако грађа дуже очувати од труљења. У свакој кући обично има: *каса* (кујна), *соб* (соба), *и тре уш* (предсобље) и *клет* (одаја за остављање смока, брашна и др., која се у српским селима у Крајини назива *стасина*). Поред куће обично има:

подрујм (подрум), *кошере* (кошара) и *шопрум* (наслон за кола и алате).

Г. Никола Касапић учитељ у Лукама био је тако добар те ми је, по мојој молби, послао опис славе у томе месту, који ја овде саопштавам.

И у Лукама, као год и у свима другим селима у којима живе наши Румуни, слави се слава коју зову *Празник*. На дан пре славе домаћица меси славски колач — *колаку празнику*. По колачу намести пшенична зрна, која ту остају утиснута. Сем славског колача који се сече у цркви, умеси још један који ће се сећи у кући, а сем њега још и *литургију*, која се састоји из девет колачића слепљених све један за други и опасаних једном дугачком штанглом од теста. Поред тога умеси и три колачића: на првоме уреже један крст, на другоме два а на трећем три.

На дан славе из јутра, жене одлазе на гробље те прекаде мртве, и тек по повратку почињу спремати ручак.

Кад дође време да се носи славски колач попу, домаћица спреми колач, стакло вина или ракије, три свеће завијене у пешкир, киту цвећа, па све то домаћин или које друго чељаде однесе.

Затим домаћица простре наред собе по поду једну мушку кошуљу, па на њу метне литургију, црнога лука, соли, чашу вина, меса, или ако је пост — рибе. Све то окади и подели за здравље укућана.

Кад се домаћин врати са пресеченим колачем једно женскиње узима крчаг с ракијом и одлази да зове званице на ручак. За то се време у кући спрема софра, која се зове *маса* и која може бити дугачка и по четири метра. То су састављене две пошире даске са заокруженим зачељем. У врх софре метне се други колач, који ће се овде сећи. Он се обично меће поврх једног пшеничног хлеба и једне проје, а на колач се метну она три колачића са урезаним крстовима. Колачић са три крста намењен је Богу, са два Св. Аранђелу, а са једним Богородици (Мајка пређеста).

Пошто се искупе званице, мушке и женске, и за-

узму места око софре по старешинству и годинама (мушки седе одвојено од женских у врху софре) устају сви те се приступа резању колача. Резање врши домаћин са најстаријим гостом, који се зове *поп*. Обично се пази да је „поп“ један пут жењен. На ово се пази због берићета. Пошто поп пресече колач прелије га вином и ломи га са домаћином говорећи: „Ристос мишлоку“ (Христос посреди нас), на што домаћин одговара: „Јаста ши о фѝ“ (Јест и биће). Три комада од пресеченог колача разделе се међу гостима, а једну читаву четвртину задржи „поп“ те је носи својој кући.

После овога сви се прекрсте и почиње ручак. У половини ручка устаје обично „поп“ и напија у славу. Он обично рекне: *Са жуче думнезо ла празник, ши лч газда, ши ла гошћ. Са пазаска Думнезо ће р'о ој, виће. Са жуче каре плака ла друм!* (Да помогне Бог о слави и домаћину и гостима. Да сачува од несреће овце, стоку. Да помогне онима који путују!) После овога сви испијају чапе и седају. За све време домаћин само служи, а при крају ручка и он пије у славу.

Кад се гости стану разилазити домаћин узима стакло с вином па испраћајући их, нуди их у дворишту да још једном пију.

Исти гости долазе и на вечеру, која се зове *шина празникулу*.

Другога дана, који се зове *празнику ће пеорма*, опет се позивају гости на ручак. На вечеру другога дана, која се зове *кода празнику*, сваки гост доноси литру ракије, погачу, мяса или рибе, а домаћин ништа не спрема.

Трећега дана, који се зове *транка њеле*, рано изјутра долазе гости на ракију и тиме се слава свршава.

У Лукама се славе они исти свеци које славе и Срби: *Вињерја маре* (Петковица), *Свећи Никола*, *Алими*, *С'н Гјорге* или *Дјордзу*, *Јован*, *Арангел*, *С'нта Марија*, итд.

Г. Касапић је забележио и неколике женске празнике који се празнују у Лукама:

Од Божића до Крстова дне (5 јануара) жене не раде, бојећи се падавице (*бола маре*).

Марица 'нжујата (ковани уторник) је први уторник Великога поста, а не ради се због болести.

Вињера а Столу луј (Столов петак), то је петак уочи Тодорове суботе. Тога дана одлази женскиње на оближњу планину Сто те бере траву *јаћер* (оман), којом се мију да би им расла коса.

С'н Тође а маре је Тодорова субота.

С'ми (9 марта). Чува се због стоке.

Велики четвртак, петак и субота.

Целе недеље после Ускрса до уторника, познате под именом *маткал*, не ради се због велике болести.

Опет *Вињера а Столу луј* (Столов петак), то је Биљани петак.

Русале од 3 дана Тројице до другог уторника.

Жоја верђе (зелени четвртак), то је четвртак тројичне недеље, чува се од грома.

Марија Опрлија (Огњена Марија), чува се од грома.

На дан Св. Вртолеме, који је овде познат под именом *Рипаћин*, граде жене препуље, јер се верује да ако се тог дана награде, дуже ће трајати. Црепуље гради по неколико жена заједно. За то се сем нарочите првене (*рошу*) земље узима још: пепела, коњске балеге и кучине. Сав се тај материјал замеси с водом, па га жене добро изгазе да се измеша. Затим узимају од њега по онолико колико је потребно за црепуљу и рукама му дају облик црепуље. Кад црепуље буду готове, остављају их у хладовину да се суше.

Из Лука смо се кренули у 5¼ час. за *Танду*.

Пут од Лука до Танде сличан је путу од Беле Реке до Лука, с том само разликом што кад се из Лука изађе, прође се између Стола који је лево и Деди Јована десно. Они се горостасно уздижу с једне и с друге стране да начине онај прелаз са кога се воде сливају према северу и према југу. И док смо од Беле Реке до Лука ишли уз Белу Реку, сад полазимо ка Танди низ Црнајку.

У Танду стигосмо у 6 $\frac{1}{2}$ час. у вече. Оно што овде називам селом Тандом, управо и није село, већ само у Клисури механа, школа, судница, дућан и једна кућа. Остало се село састоји из *торова*, који се пружају око три сата у пречнику по брдима с једне и друге стране реке, тако да су раздалеко један од другог негде по читав сат. У целој источној крају Србије поред села постоје и *торови*, који се још називају *салаши*, *колибе* и *појате*. На њима борави стока, или је око њих груписано имање, па се на њима станује као год и у селу, а често пута још и у већој мери. Село Танда управо и није село, већ је састављено из самих торова.

У усамљеној, пустој, прљавој и бедној механи преноћисмо, па се сутра дан у 6 часова кретосмо за Црнајку.

25 јуна.

Клисуром ужасно стрменитом, на гдекојим местима и врло тесном, води пут од Танде за Црнајку. Ту је и друм проведен. Колико се по остацима од њега види, он је био и утврђен, и доста је коштао, али га је вода толико упропастила да је са колима сада тешко проходао. Почевши од Беле Реке па све до Дунава друмом је врло мали саобраћај. Понекад по читав сат и више нити смо кога срели ни стигли, нити нас је ко стигао, нити смо уопште кога на путу виђали. Кола већ и да не помињем. Толико се овим путем мало иде.

Испред села Црнајке наиђосмо на велике гомиле згуре, која је остатак Бог те пита кадашњег рударства на томе месту.

У Црнајку стигосмо у 7 $\frac{1}{2}$ час. Пред механом до ручковасмо и одморисмо се, па колега отиде да разгледа у рудном погледу интересантну околину овога села. Мислим да ће бити од интереса да наведем његове белешке о томе.

Идући од Танде, онде где се смењује терен ископског шкриљца са јуром, почиње атар села Црнајке. На три километра јужно од села, баш у десној обали реке,

налази се мајдан сребра, који је ту скоро напустило неко друштво, јер се не рентира. Нисам ни силазио с коња да преврћем по материјалу, већ на гомили видех трошну руду, коју по јакој металној сјајности и сивој боји оцених да је галенит ($Pb\ S$) у коме има аргентита ($Ag_2\ S$). Ту у близини, у друмском усеку, налазе се с десне стране фосили (*phylloceras* и *perisphinctes*-и) карактеристични за јурску периоду. Мало даље, опет на истоку, у једном врло стрменитом потоку, налази се већа количина пирита ($Fe\ S_2$), магнетита ($Fe_3\ O_4$), халкопирита ($Cu\ S + Fe\ S$) и галенита ($Pb\ S$). И веровато је да је то био материјал за старе топioniце гвожђа чија се згура и данас у близини налази, и за коју сељаци ни по причању не знају кадашња је. С десне стране друма, преко пута од поменутих згура, простире се брдо са скоро вертикалним падом, које по изгледу врло много подсећа на вулкански пенео. Близу гробља, у поточићу, источно на 50 метара од друма, налази се слој распаднутог аргилошиста, више мање земљастог изгледа, прожет slabим воденим жицама. Моћност му је један метар са нагибом према западу. —

Запазио сам и у Црнајци и у Танди и у Бору да кад се ко с ким рукује, после тога стане па се прекрсти!

У 4½ часа по подне били смо у *Клокочевицу*, где се пред механом одморисмо пола часа, па се кретосмо за *Мосну*, где стигосмо у 7 часова, а у 8½ бесмо већ у *Доњем Милановцу*.

И Луке, и Танда, и Црнајка, и Клокочевац и Мосна, села су насељена готово самим Румунима.

Беше се већ скоро спустило вече кад изађосмо из Црнајкине клисуре и наиђосмо на Дунав, да се уз њега кренемо ка Милановцу. Ми смо целим путем ишли кроз дивну романтичност. Из једне природне лепоте, којима је Србија тако богата, наилажасмо у другу. Али од Беле Реке та лепота беше готово једнолика: клисура па клисура; под нама река, с једне и с друге стране планине и брда шумом покривена, а над нама плави небески свод

и жарко сунце, те нам и та једноликост постаде обична, па најзад и досадна, нарочито на припеци врелога сунца са краја месеца јуна. А кад сад у свежој вечери најбољосмо на величанствену понараму што је чини горостасни и овако пред вече чисто страшни Дунав, утисак беше сасвим другојачи, снажнији, силнији, већи. Овде је Дунав особито леп. Планине с једне, планине с друге стране његове и пространство његове ширине која се низ воду сужава и чисто планинама затвора на мене је чинило утисак од прилике онакав какав је учинила Бока Которска за коју Љубиша вели: „и збиља би рекао да се је овдје природа играла кад је своје чудесно дјело на махове стварала“. Дивно је путовати красном отаџбином Србиновом. Ја мислим да њене чари и лепоте нису лепе само нама којима сваки комадић њезин изазива толике успомене. Она је лепа и мора бити лепа и без тога свакоме који истински зна шта је лепо, и ако му ту лепоту не појачавају никакве асоцијације. Оне нису потребне па да лепо само собом одскочи.

(Наставиће се.)

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

КРОЗ НАШЕ РУМУНЕ.

ПУТОПИСНЕ БГДЕШКЕ.

(Крај.)

26 јуна.

У Д. Милановцу смо преноћили. Сутра дан до подне проводосмо разгледајући ову варошицу, која има све што и друге наше варошице, и сем тога још и пристаниште на Дунаву и тиме јачу везу са светом и његовим прометом од многих наших варошица и паланака. Но то ипак није ништа сметало да се у њој нађе и Дон Кихота са манитим уображењем о својој вредности и Санча Панса извршилаца донкихотских проналазака. Шта су један Дон Кихот и његов кукавни Панса хтели да изигравају пред нама у очи 26 јуна и којим поводом вредно је приче, којој није место овде, али коју ће можда ко други по нашем казивању написати и на другом месту саопштити. Довољно је да смо ми некоме који над влашћу бди изгледали сумњиви и да је он изволео наредити да један орган власти „уђе к нама, да нам кућу напуни смијеха“, што би рекао Његош и да се — орезали.

26 јуна после ручка, тачно у 2 часа кренули смо се за *Мајдан Пек*. Пут од Милановца води у почетку у цик пак уз брда, остављајући у низини Дунав, преко кога се такође уздижу лене планине, што све опет некако чини минијатурни утисак Боке Которске и њеног пута за Црну Гору. За тим пут води даље веома живописним планинама пењући се и спуштајући се док се најзад код *Рајкова* и последњи пут не успне да се спусти у М. Пек.

И ако је предео на овоме путу са свим пуст и ако на њему нигде нема ни села, ни куће ни појате, ни живе душе сем товарних или празних кола која носе потребе за М. Пек или се отуда враћају ипак је на њему било

тако лепих и романтичних места да смо морали стати те посматрати ону дивну романтичност што је чине колосалне планине и питома и честа зелена гора на њима. На неколико места отварала се пред нама и око нас величанствена панорама. Из далека па до наших ногу изукрштали се и чисто ти се чини најахали један на други силни планински огранци: читаво море од планина, како би се могло рећи. Учини ми се од прилике утисак сличан ономе што се добија кад се изађе из Његушке низине и пође ка Цетиљу. Брег до брега и планина до планине. Само што је у Црној Гори све то огромније, гломазније, колосалније и што је тамо голо суро црногорско стење, а овде питома гора застрта сва својим милим зеленилом, које се прелива од јасно отвореног до тамно затвореног и чисто црног, како где сунце хвата или хлад покрива.

У 4¹/₂ часа бесмо код *Корита*. У Милановцу су нам рекли да је то половина пута, да ту има воде и да се ту можемо одморити. Ја сам под утисцима таквога казивања мислио да ту има ма шта што би одмор чинило пријатнијим. Али како се изненадих кад нам рабације, који се, враћајући се из М. Пека ту одмараху, рекоше да смо код Корита. Та то је само изворчић, који кроз једну издубљену гредицу пури. Ту нема ни толико воде да човек стоку честито напојити може. Једна искварена клупа сва је угодност у овој пустињи. Али кад се помисли да је то толико воде од Милановца па до М. Пека, кад се загледа врлетна околина кроз коју се пролази и тешки, местимично ужасно искварени, пут којим се иде, потпуна ненасељеност и самоћа, онда и ово изгледа као права благодет коју благосиљају уморни путници који овуда пролазе.

Силна је гора на овоме путу и на планинама око њега. Србину мора бити мила ова шума јер је део богатства његове земље, али и лаику у овим стварима, мора изгледати да канда на њу није обраћена довољна пажња.

Око 6 часова спустисмо се у *Рајково*. То је стара запустела рударска насеобина из почетка нашега рудар-

ства у М. Пеку, која је основана око 1848 г. кад је овде отпочела да се вади руда.

Из Рајкова се још једном песмо уз брдо и почесмо силазити у М. Пек. М. Пек посматран са брда изнад њега чини леп, идилски, утисак, а кад се всђ у њега уђе врло је пријатан својом скромношћу и ако је свачим снабдевен што је животу потребно. Он има и школу, и цркву, и полицију, и пошту, и механу, и дућане и интелигенције и радника и свега што једном таквом скупу људи треба.

Тачно у 7 часова бесмо у М. Пеку. Мајданпечко насеље дели се на: *Варош* — у средини, *Пемски крај* — уз реку Мали Пек, *Шашка*, *Циганска мала* и *Код Кузнице*.

М. Пек има чудновату историју. По поткопима и другим траговима може се рећи да су га још Римљани експлоатисали, а исто тако и Срби у Средњем веку. И Аустријанци су кад заузеше Србију од Турака у првој половини 18 века вадиле одавде бакар. То су исто радили после њих и Турци до Кочине крајине, а доцније запустиле и тако је трајало све до 1847 г. кад га поче експлоатисати српска држава. Но после многих мена и прелажења из државних руку у приватне и обратно, што има дугу и не баш похвалну историју, најзад пређе у руке Бедгијског Безименог Друштва за експлоатацију руда, које упркос уверавању од стране наших стручњака да је М. Пек исцрпљен вади и дан дањи из њега бакар и троши грдан новац на даље развијање рада. Оно подиже ливницу најновијега система, како веле друга у свету од те врсте, која ће коштати преко милион динара.

По белешкама мога колеге Г. Марјановића М. Пек лежи на терену ископског шкриљца, а мање је палеозојски заступљен, од мезозојског имамо представника само у креди. Кад погледамо геолошку карту Краљевине Србије видимо да је кречни терен у мајданпечкој долини управо језеро на кошу ископског шкриљца. У том терену има и еруптивних стена и дилувијалних и алувијалних наноса. Но за нас је најважније мноштво минерала: куприт (Cu_2O), малахит [$\text{Cu CO}_3 + \text{Cu (OH)}_2$], азурит [2Cu

$\text{CO}_3 + \text{Cu}(\text{OH})_2$, халкосин (Cu_2S), ковелин (CuS), халкопирит (CuFeS_2). Из ових минерала и данас се топи бакар. Истина је да је проценат много мањи од оног у Бору, јер док у Бору и не мисле да топе руду са 2—3% бакра, дотле су овде и са тим задовољни. Сем поменутих минерала, овде има и неких гвоздених руда из којих се пре 30 година добијало гвожђе. И гвоздене и бакарне руде нису овде онако чврсте и континуирне као у Бору, већ је по више или мање растресит материјал, у коме има на 1000 кгр. 1 грам чиста злата.

Беше недеља кад радници не раде па кад стигосмо пред кафану на пијацу, или како то место назва један Немац, рударски инжењер у М. Пеку — „Unter den Linden“, јер је засађено липама и служи као променада у М. Пеку, као и истоимено место у Берлину — видесмо потпуну циганску капелу уз коју играше у правом смислу речи шарено коло распоструког мајданпечког становништва, о коме нам даде онако лепу слику Б. Нушић у својој причи „Кикадонска посла“.

Кад сиђосмо с коња и заседосмо за сто под једном липом да се одморимо, имађасмо право уживање у весељу овог чудног друштва састављеног из људи од којих су неки видели чак и Јапан и Бразилију, и који беху весели у разним ступњевима и наравима, од „мртвих“ пијаних до „ћефли“ веселих и од оних који хоће да се бију до оних који воле да се љубе. Све се то слило у једну гужву да јој и кафеџија са свима момцима једва хвата прави крај и конач. Беше и смешно и шаљиво ово весело шаренило.

27 јуна.

27 јуна беше понедељак. Кад смо устали и изашли у механу још затевосмо једну масу радника, која тера „плави понедеоник“. То су радници који овде носе специјалан назив „барабе“, којима свагда недеља траје по два дана. И ако смо били врло уморни и те ноћи тврдо спавали, ипак смо их од времена на време чули, нарочито пред зору, кад већ сан није тако тврд.

До подне смо, благодарећи доброту г. директора мајдана, разгледали топионице, хемијску лабораторију и стару топионицу која је остала из доба кад је држава овде радила. После подне прегледали смо грађење нове топионице, ваздушну железницу и рудник. Силан се посао овде ради. Преко хиљаду радника налази овде посла свакога дана.

Радници су у М. Пеку различите народности и са различитих страна. Срба из Србије сразмерно је мало, а највише је Румуна, т. зв. *Буфана*.

Буфани (женскиње *Буфанице* и *Буфанке*) су као што сам већ поменуо Румуни који долазе у М. Пек из Угарске из места Уј-Молдава, још од како је у њему отпочело рударство. Њихов је специјалан рад рударство и због тога се називају и *окчари* (рудари) и угљарство (карбонарија) због чега се називају још и *карбонари* (угљари). До скора су у М. Пеку они били једини мајстори за грађење дрвеног угља, а од скора су им у томе почели правити конкуренцију Срби угљари из пиротског округа. Других румунских радника, сем Буфана, у М. Пеку нема. Буфани се одликују пошњом од осталих Румуни у Србији. Њихове су кошуље куд и камо ишараније везом. Кецеље које носе њихове жене с преда и позади састоје се управо из шарених вунених конаца који се спуштају за дужину кецеље, а само су при врху ти конци за ширину једне шаке и нешто више преткани.

Буфани као и сви остали Румуни Србије славе славу, коју и они зову *празник*.

Бележим још и то да кад Буфани почну да играју у колу, нико не сме до коловође да се ухвати док се не ухвати његова *драгуцана* (девојка с којом се воли).

У М. Пеку радници не славе Св. Варвару, као што је славе сви рударски радници на другим местима Србије, већ славе Петров-дан. Неки кажу да је то због тога што је Петров-дан био слава кнеза Александра Карађорђевића, под којим је започело рударство у М. Пеку, а други веле да је тај дан месна заветина.

28 јуна.

28 јуна у 5½ часова кретосмо се за *Кучево*.

Кад се из М. Пека пође пролази се поред грдних гомила згуре, која је остатак старих рударских радова на томе месту, а нешто испод М. Пека налазе се већ порушене или у пола порушене грађевине које су биле станови за раднике и канцеларије управине. Ово запустело место данас се зове *Бакарница*.

Прошавши кроз домену пок. краља Александра упутисмо се реком кроз лепу, али пусту, шумовиту клисуру, која се чудновато вијуга. Гора је овде бујна као босиљак у башти. Млада висока букова стабла на неким су местима тако честа и бујна да чисто изгледа као да смо у тропима.

У 9¼ час. били смо у, из новина чувеном, *Благојевом камену*, где су такође отпочети рударски радови. Како овим путем слабо ко пролази то у Благојевом камену нема човек где да се одмори, те се кретосмо даље за *Нересницу*.

Лепа је и романтична ова клисура, али је потпуно пуста. Нико овуда не пролази. Села овде и нема, а друге потребе за путовање овде нема, те целим путем никога не видесмо, сем на једноме месту неколике појате села *Волује*.

У два часа по подне једва стигосмо пред механу скоро два часа дугог села Нереснице. Пошто ту ручасмо и одморисмо се пођосмо око 6 часова за Кучево. Успут свратисмо да видимо машине и рад на испирању злата, али нам на жалост настојник рече да нас не може пустити да видимо без одобрења од дирекције, која је у селу. Како већ беше касно да се враћамо по одобрење, настависмо пут, видевши само с поља две велике машине којима се песак црпе и испира.

У 7 час. бесмо у Кучеву, незнатној варошници са среском канцеларијом за срез звишки и осталим припадностима таквих места.

У читавоме срезу звишком живе сами Румуни сем Кучева, Кучајне и Милошевца.

Што је од особитог интереса у овом срезу, то су *Русалије*. М. Ђ. Милићевић вели о њима: „*Краљице* или *Русалије* у Звижду, особито у селу Дубоки, у Русану недељу (о Тројицама), изашле су на глас. Тамо иду многи људи из далека само да виде како ће да „падају русалије“ и како ће *карибаш* да их враћа у свест гласом својих *караблица*“.¹ Због тога ме је ово врло интересовало. Како не беше тројичка недеља, те не бих од овога ништа видео, ја само разбих о русалијама, и што сазнадох од људи који су русалије гледали, забележих. Паданье русалија састоји се у томе што сва три дана Тројице пада женскиње из Дубоке у несвест и из несвести се враћа свирком карабаша. Првога дана Тројице паданье почиње око 3 часа по подне, другог дана почиње у подне, а трећег дана још око 9 часова пре подне, и траје увек до мрака. Паданье, веле, деца у колевци на све до најстаријих баба. Пре но што ће која пасти задрхће и легне и одмах почиње да се бацака и да се бије песницама где стигне. Чим која падне, одмах трче по карабаша. Уз пало женскиње дођу два мушкарца који се зову *краљеви* и три женскиње, *краљице*. Краљеви имају извађене јатагане у рукама и ухвате са краљицама коло тако да је један од њих коловођа а други кец, и играју око онесвесле уз песму

Оп, оп, оп, оп аша! јар аша!

Ш' енкодата јар аша!

Нор, нор, нор, нор аша! јар аша! Оп, оп, оп, оп овако! још овако!
Și 'ncodată јар аша! И још једном још овако!

а гајдаш за све време свира. Игра и песма траје око пет минута. За тим је коловође ухвате испод мишице, на је пренесу преко потока слупштајући је на три места, свуда певајући као и први пут. Док остали играју један

¹ Кнежевина Србија, стр. 1085.

од коловођа узме у уста мало воде из потока, мало пелина и бела лука, па то сажваће и пљује јој у уста и по лицу. Приликом играња коловођа је закрести јатаганом по прсима, а остали је из кола ударају ногама. У том се и она почиње расвешћавати. Чим се освести, прекрсти се. Коловођа је запоји водом са ножа, дају јој још воде и умију је, па је носе на место где је пала. Затим она устаје и иде у коло и игра као да јој није ништа ни било. Коло међутим игра и не осврће се на попадало женскиње. — Од скора је, веле, почело падање женскиња и по околним селима приликом сеоских заветина. Још сам слушао да се девојке из Дубоке не удају далеко, већ у околна села, и долази о Тројици у Дубоку да ту падне, јер би иначе пале тих дана на ком другом месту те не би имао ко да их диже или би, ако би се саме дигле, остале луде преко целе године, па би морале ићи у манастире да се лече.

О постанку овога падања прича се ово. Била је у старо доба у Дубокој једна фамилија која је патила од некакве заразне болести, тако да је за неколико година сва изумрла само је остао један старац. Да би спасао свој живот, он се крене у свет. У путу га сретне некакав старац, који је био светац, и упита га куд је пошао. Пошто му овај рече, светац га упита би ли волео да се врати својој кући. Старац рекне да би волео. Светац му онда да једну пушку и рекне му да се врати, па кога прво сретне да пуца на њега, па ако га убије да се врати у своје село и неће му ништа бити, а ако га не убије да се не враћа. Идући тако сретне старац три Циганке које су ишле једна за другом. Он потегне из пушке и убије све три и пође даље. Да би га спасао од тога греха, светац му се опет јави, да му још један метак и рекне му да га испали на заветини код Цркве о Тројици. Старац рекне свецу да је код њих заветина три дана и да му да још два метка, како би за сваки дан имао по један. Светац му даде још два метка и нестане га. Кад дође Тројица, старац се опије па метне у пушку сва три

метка и испали. Пушка пукне тако јако да од потреса све женскиње попада и од тада остаде у Дубокој падање женскиња о Тројици!¹

О овој чудноватој и интересантној појави написао је Др. Војислав М. Суботић врло прегледан и исцрпан чланак под насловом „*Русале*“, где је, поред свога личнога опажања и извештаја који су му слати, прикупио и све што је писано о томе, и на основу сличних појава и података о нашим русалијама изводи овакав закључак: „Кад се сав историјски материјал изложен у овоме моме раду доведе у везу с оним што сам ја на лицу места видео, забележио и напред саопштио, онда ће се видети сличност између падалица у Србији и разних хистеричних епидемија. Појава падалица у Србији продужење је старих и вековних појава хистеричне природе, унетих са стране у Србију у влашки елеменат: Србо-Влахе. — Русале — падалице у Србији јесу наслеђем пренета, локална, хистерична епидемија, која се аутосугестивним путем периодично повраћа о Св. Тројицама, на истом месту и у истим породицама, или бар у породицама које су некада биле у крвном сродству.“²

Кад смо већ на овоме да поменем још нешто. Мени се чини да наши Румуни имају некакву особиту душевну диспозицију за бесвесност. Њу помиње и Г. М. Ђ. Миљевић говорећи о становницима Тимочке Крајине. Ја сам на неколико места међу Румунима чуо да има људи и жена који извесних дана падају у занос и бунило, који су на различитим местима различити и на сваки

¹ Помињем још да *русалије* (Rusaliї) у румунском језику значи: 1. Дани тројичке недеље. За време тих дана не скупљају се лековите траве, јер се мисли да тада немају никаквог лековитог дејства; 2. Нимфе водене, ваздушни духови који проузрокују буру и велике ветрове. Легенда вели да су то три краљеве кћери, које мрзе људе, јер су их они презрели. Да би се сачували од русалија жене носе при себи пелина. (Nonveau Dictionnaire roumain-français par F. Damé код речи Rusaliї.)

² Три предавања од Д-ра Војислава М. Суботића, Београд 1906, стр. 96.

начин вредни испитивања. Примера ради само наводим Анку жену Мите Мартиновића из Валакоња, која у очи великих празника пада у занос и бунило и тиме као бајаги предсказује невољноме свету оно за шта буде питана. У таквим приликама њој долази свет из села и околине те му, како сазнадох, предсказује и помаже. Ако је коме што украдено, или има ког болесног, пли је иначе у каквој невољи, долази њој, да му помогне. Др. В. М. Суботић прича о некој Докији, жени од 40 година, из Вољује, која о Тројици пада као Русалија од детињства, а о већим празницима заноси се и пада од како је постала врачара. У својим заносима о великим празницима она прима лаковерни свет, говори са Богом, свецима, живим и мртвим, предсказује судбину и казује лекове од разних болести. Веле да то ради бесплатно.¹ Сем овога наши Румуни често пута пате и од некакве врсте лудила које траје кратко време на прође. Кад оно спопадне, болесник просто побесни, насрће, удара где кога стигне и чини чуда од узнемирености. Ја знам доста таквих примера од пре 30 година из Брестовца и Бора, о којима ми је често причала моја мати. У случајевима таквог лудила болеснике везују и зову свештенике те им читају молитве. И ове би ствари било вредно дубље испитати.

29 јуна.

У 8 час. пре подне кренули смо се из Кучева за *Петровац*. Ишли смо не друмом већ краћим путем преко села *Каоне*.

Из Кучева за Каону иде се лепом каменом клисуром, у чијој је средини поред пута чудновато врело *Потајница*, у коме се периодично после неколико часова скупља вода и отиче. Ту долазе болесници те својим бољкама лека траже. У Каону стигосмо у 9 час. И Каона је румунско село.

Одмарајући се пред каонском школом, забележио сам

¹ Три предавања Д-ра В. М. Суботића, стр 80.

да у Каони носе литију два пут годишње : о Спасовудне и првог дана Ускрса. То они зову *Душе круше ши икона* (Duse crucea și icoana = ићи са крстом и иконом). Том приликом узму они из цркве, из Кучева, јер своје у селу немају, *стаг* (steag = заставу) и иду по пољу од записа до записа и певају српски :

Крста носе Бога моле
Господ помилуј!¹

Са литијом иду и гајдаши и Цигани свирачи, па за све време свирају. Свештеник им за литију не долази, јер је тих дана заузет послом код цркве. После литије је чашћење и играња.

У Каони сам забележио и имена неколиких њихових народних игара (игра се каже *жок* — јос, а то су: *препишор*, *уџра* (оро), *пре лок* (на месту), *ђорђонка*, *омољонца*, *кобиљан*, *срба*, *поломка*, *тарандео*, *трогца*. Сем ових играју они и многе српске игре, које већином доносе војници из војске.

Г. М. Николић, учитељ у Каони, забележио је на моју молбу о становништву свога села ово. По причању старих људи становници су Каоне досељеници из Аустро-Угарске, из села Алмаже. Отуда су се преселили од прилике пре две стотине година, и то због тога што крај око Алмаже беше сувише густо насељен, па није могао да исхрани све своје становнике. Кад су се доселили

¹ Не имађах прилике да успут више забележим о ношењу крста код наших Румуна, нити да оверим ово казивање о певању српске песме том приликом. Међутим, певање српске песме од стране Румуна у овој прилици врло је карактеристично. Ја не забележих читаву песму, јер се устезаше да ми је кажу, али и овако ова очито казује своје српско порекло и можда српско порекло обичаја који су с песмом заједно Румуни примили од Срба. У Румуна има сем овога и сем српских речи још и других читавих израза који су се скаменили као петрефакт, па се употребљавају као румунски, а нико и не сања да су српски. Чак у читавој Румунији има таквих ствари. Примера ради помињем само: Bo(g)da-proste = Бог да прости = Domnezeu sa ierte = Gott vergelte es Ihuen!

нису затекли никаквих староседелаца, но је читав крај био пуст.

У 10¹/₂ час. пошли смо за *Рановац*, село у срезу млавском. Како нисмо знали пут за Рановац, јер смо ишли ван друма пречим путем, то се придружисмо једној гомили из Каоне, која је ишла у Рановац родбини. Тога дана беше Петровдан, а у Рановцу је тада прквена слава и сабор, па је обичај да се у таквим приликама иде у госте родбини у села где је сабор. Са нама је дакле ишао један човек са снахом од брата и једна баба са снахом од сина. Узпут је баба у пркос својих 70 година, а можда и више, корачала као каква млада. Да бих заметнуо разговор рекох јој у шали: „Бабо, ти ниси још за секирче, кад идеш тако добро!“¹ Баба није добро разумевала српски, те јој онај човек што иђаше с нама, преведе моје речи на влашки. Баба се на то стаде смејати и рече: „Нисам за секирче, но сам за ракију.“ Мој колега имађаше у чутури нешто ракије, те јој пружи и она се слатко напи. После тога ја је упитах да ли је истина што се прича да су у старо време кад људи остаре па досаде својима убијани. Она ми рече да је то било некад и да је слушала да су у старо време људи умирали и после 40 дана поново оживљавали и онда вечито живели. Живећи вечито, они би толико остарели да се нису могли ни мицати и били би на вечитој досади својим млађима. Млађи би, да би их се опростили, умесили проју, па би им је метнули на главу и преко ње ударали секиром док их не би убили. Ово су чинили због тога да би изгледало као да их нису они убили но она проја. Но од како је оживео Св. Лазар, од тада људи кад умру више не устају, па је тако нестало и обичаја убијања стараца.

¹ У јужној и источној Србији за људе кад остаре па већ нису ни за шта више, рекне се као у шали: „Стигао за секирче“ или „Готов за секирче“, што значи да нису већ за живот, но да треба узети секирче па их убити. Ово је можда у вези са некадашњим обичајем убијања стараца.

На моје питање да ли овде ископавају мртваце на четрдесет дана од смрти, као што је то обичај у селима округа тимочког и крајинског, рекоше ми да је то овде непозната ствар.

Око 1 часа по подне изађосмо већ на друм, који овдашњи Румуни не зову ни друм ни насип као у нас, већ *калдрма*.

Чим се изађе на друм, одмах се већ налази у велико и богато село *Рановац*, које има неколико механа, дућане, основну школу са много одећења, тако да изгледа као варошица. Двоспратна нова основна школа од таквог је градива и тако направљена, да би се њома могла свака варош подичити.

Већ од Каоне почиње влашка ношња да попушта и да се ублажава у корист моравске, српске. Овај сам прелаз најлепше уочио на сабору код цркве у Рановцу. Као што рекох, у Рановцу је тога дана прквена слава и велики сабор, те после ручка изађосмо на сабор да видимо свет који се овде беше из далека скупао. Ту је било света и са Пека и са Млаве. Печка и мушка и женска ношња нагише ка влашкој; жене имају на глави *фин-фале* као трвеље. Млавска је пак ношња готово моравска. Људи носе гаће и кошуље са јелецима, исто онако као и у Морави, али се и на онима са Пека осећа моравски утицај, а на онима са Млаве влашки. На оделу и једних и других опажа се неко шаренило једнога и другог, што чини прелаз из једне у другу ношњу.

Врло је карактеристично што одавде, или још боље од ове околине, људи не носе бритве већ врло велике и тешке ножеве за појасом, који могу да се употребе и као бритве а богме и као секире. И ови су ножеви производ или варошких ковача или Цигана.

На сабору спазисмо пуно момака са барјацима у руци, које ношаху кроз сабор. На сваком барјаку је марама а на врху пешкир, око мотке су пак увијене тканице. На моје питање какви су то барјаци, рекоше ми да су то помени умрлим момцима и девојкама, који се

тако носе за годину дана на сваком месту на коме се свет скупља весеља ради.

Предање у Рановцу вели да су Рановчани Срби који су у старо доба побегли од Турака у Румунију, тамо се порумунили, а доцније опет прешли на своје старо огњиште. Мој колега г. Миливоје Башић, који је као надзорник основних школа провео доста времена у крајевима Србије насељеним Румунима, причао ми је да наши Румуни и Царани и Унгурани казују да су пореклом са Косова, да су у старо доба били Срби, да су отишли у Угарску, у место Алмаш, да су се тамо порумунили и отуда се као Румуни вратили у Србију, на садашња своја седишта. Отуда су им, веле, српска имена и презимена, а отуда им и српски обичаји и слава.

Ово интересно предање ваљало би што боље упознати, јер изгледа да у њему лежи једна истинска тајна, која би се његовим тачним упознавањем бар до неке даде открити. Отпочето испитивање насеља у српским земљама, пружиће по свој прилици и у том погледу више података.

У 6^{1/2} час. већ се кретосмо за *Петровац*. Прошавши кроз село Кнежевицу, бесмо у 8 час. у Петровцу. Већ од Рановца ишли смо другојачим тереном који потсећа на приближавање долини и питомици. То показују и поља својом бујношћу и уређеношћу, и села, и куће у њима, и ограде око њива, и добар друм. Бесмо већ сишли у питому долину Млаве, која се шири од Браничевског Ждрела па до Дунава.

30 јуна.

Преноћивши и одморивши се у Петровцу, тачно у подне 30 јуна упутисмо се у манастир Горњак, оним путем који је овековечио Ђура Јакшић у својој песми „Пут у Горњак“. Од села *Ждрела*, које је насељено Румунима, почиње већ чувена дивна *Горњачка Клисура* или *Млавско Ждрело*. Чим се нађе у Горњачку Клисуру, наилази се свуда редом на остатке од рушевина и на ру-

шевине старих остатака тврдиња и зграда које су некада ту биле.

„Горњачка је Клисуре начичкана остацима од старих утврђења. На вису *Вукану* је градић, на Узенгији градић, на противној страни на Жежевцу стражара мотриља, с које се види сав предео чак до Београда, доле до воде зидине капље, које су затварале и овај једини мучни пролаз у Хомоље. Даље уз Млаву у једној долини од Вукана „*Митрополија*“, где се мисли да је седео владика браничевски, па малко више *Благовештање*, а највише уз воду манастир *Горњак*, који и данас служи.“¹

Ту у Ждрелу беше и столица Дрмана и Куделина браничевских господара, који 1285 г. онако затресоше владавину Милутинову, док не беху побеђени и Браничево присаједињено држави краља Драгутина.

Сила је и новаца и труда стало док је просечен данашњи пут кроз Млавско Ждрело. Ваљало је пробити тврде камене стене, па начинити угодан пролаз којим се сад иде за Горњак и даље за Жагубицу.

У Горњак који лежи у самој клисури стигосмо у 3 часа по подне. Манастир је задужбина кнеза Лазара. О постанку овога манастира постоји предање, које је већ на неколико места саопштено.² Све се пак своди на то да је кнез Лазар ловио по планини Вукану и Жежевици. Његови пратиоци нађу у шуми пустињика Св. Глигорија Синајца, који је у пећини изнад садашњег манастира живео и испаштао се. Кнез пожели да с њим говори, али испосник не хте доћи већ стаде на противној обали Млаве. Вода је хучала те један другогa није могао чути. Пустињик заповеди да умукне, те вода и данас на томе месту ћути као да се и не миче. У томе разговору каже Св.

¹ М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 1032.

² Путешествија по Србији од Јоакима Вујића, књ. I, Београд 1901 стр. 98—101; Србскій Венацъ, сочинѣнъ Тодоромъ Влайхемъ, учителѣмъ. I часть. Београд 1850 стр. 31—35; Манастири у Србији од М. Ђ. Милићевића (Гласник српског ученог друштва, књ. XXI, стр. 57).

Глигорије да жели да му се начини црква. Кнез му прими жељу и сагради манастир Горњак у славу Ваведенија Св. Богородице.

Ја сам 1898 године пишући о манастиру Св. Стевану у срезу алексиначком рекао:¹ „Ако је веровати народном причању, онда је манастир подигнут на месту где се испаштао пустињик Св. Стеван, а у част његовог богоугодног живота. — — — Место где је манастир не-обично је згодно за пустињички живот, а положај му и пећина у многоне одговарају опису места на коме је живео и испаштао се Св. Петар Коришки“². Манастир Горњак био би још један пример да је за спомен богоугодног живота испосника подигнут манастир на месту где је живео, испаштао се и умро. На сваки начин има још оваквих примера о којима предање чува успомену.

1 јула.

У 10^{1/2} часова пре подне кретосмо се донекле истим путем којим и дођосмо у Горњак ка селу *Шетоњу*. За Шетоње се одваја пут испод села Ждрела.

Шетоње је чисто српско село и има око 500 пореских глава. По казивању самих сељака они су досељеници са разних крајева. Има их са Косова, из Крајине и из других места. Старије жене носе по две кецеље, једну с преда, другу позади, као и Румунке, али се код млађих то сасвим изгубило. У мушких је одело као и у Мораваца, али ипак има по нешто што подсећа на румунски утицај. То су румунске панталоне, велика шубара, кратка лула и вез на кошуљама.

Село Шетоње, причају сељаци, добило је име отуда што се одатле до Горњака шетао кнез Лазар кад је градио Горњак. Село има и цркву за коју причају да ју је

¹ Извештај српске краљ. учитељске школе у Алексинцу за 1897—1898 школску годину стр. 49.

² Види: Гласник срп. учен. друштва књ. XXIX, стр. 309—311 и 327 и Годишњица Н. Чупића књ. XIV, стр. 483—288.

сазидао кнез Лазар или Милош Обилић, па је доцније обновљена.¹

Данашње село Шетоње састављено је из старог села *Шетоња* и села *Извора*, која су била једно поред другог, али су их држала двојица спахија, један једно, други друго. Доцније је кнез Милош оба села спојио у једно, те се тако село Извор изгуби у Шетоњу, али и данас постоје две сеоске славе, које подсећају на некадашња два села: Спасов дан и Св. Никола (9 маја), које слави свака половина за себе у своме крају са засебним колачарем (крстоношом). Кад некадашњи Изворци славе своју славу, са литијом коју носе по једној половини сеоског атара, онда им Шетоњци иду на гозбу и игранку, и обратно. И једна и друга слава трају по два дана. — Св. Тривун им је заједничка сеоска заветина за винограде и за поља и славе га три дана, у пољу на месту где су некада били виногради. И за ову славу колачар меси колач, који ту свештеник и сече првога дана. Ту се доноси част од сваке куће, ту се гости, ту се игра, ту је сва свечаност и весеље сва три дана. Св. Тривун је, веле, први *полемсао* сено да га ветар не однесе, с тога кад поп пресече колач, онда преко колача укрсте кашике онако као што се лемези на пластовима укрштају.

Један крај поља између манастирског имања и Шетоња зове се *Царина*, име које није ретко за сеоске атаре у Србији и које је вредно протумачити. Ја сам још 1894 г. поменио² да се једна лепа висоравањ близу села Крајева у срезу алексиначком зове Царина. Том приликом поменуо сам да Вук Караџић у „Српском Рјечнику“ вели код те речи да се многа места у народу нашем тако зову, нпр. код манастира Шишатовца, код Смедерева, итд. Смедеревску царину помиње и М. Ђ. Милићевић.³ Тада сам поменуо да се у околини Алексинца царином назива међа између два синора, нарочито између имања два

¹ М. Ђ. Милићевић вели 1833 г. (Кнежев. Србтја, стр. 1053).

² Наставник, за 1894, св. 1 и 2, стр. 36.

³ Кнежевина Србија, стр. 132.

села. Кмет издаје наредбу да нико не сме прелазити царину. У напомени испод ових мојих речи додало је уредништво „Наставника“ белешку: „По белешкама Г. Ј. Цвијића, проф. Велике Школе, реч *царина* у том смислу употребљава се и у целом тимочком округу“. Овоме тадашњем тумачењу додајем сад друго сасвим тачно које сам после тога забележио у Соко Бањи и окол.ни. Царином се у старије време називаше земљиште на коме је село са воћњацима и баштама. Ван царине био је *синор*. Царина је била ограђена врљикама или плотом и онде где пут излази и улази у село ограда имађаше вратницу. Сваки који би том вратњицом прошао био је дужан да је за собом затвори, да не би стока из села улазила у синор. Ограду од царине поправљали су сељаци и то сваки своју деоницу. Ако би се где ограда покварила те чија стока уђе из села у синор, онда штету не плаћа онај чија је стока, но онај на чијој је деоници ограда покварена. Таквих царина имало је свако село у срезу алексиначком, бањском и у читавој Тимичкој Крајини. Царине су се у неким селима доскора држале, а село Криви Вир имало је царину све до 1893 год. Реч царина је по свој прилици влашког порекла и остатак од средњовековних Влаха на српском земљишту. И Румуни у Румунији зову царина (*tarina*) поље у близини села (*champ dans le voisinage d' un village*).¹

У 3 часа по подне кретосмо се за село *Ћовдин*. Уз пут свратисмо и на Шетоњско Врело, које је мало више села под Жежевицом. Врело је бистро као кристал и јако да одмах испод њега меље воденица са неколико каменова.

У Ћовдин стигосмо у 4 часа по подне. То је чисто српско село, насељено становницима из Црне Горе и Старе Србије, те се одликују од околних становника и говором, и ношњом, и обичајима.

Од 5—6 час. путовасмо ка селу *Безичеву*, које је насељено Сеничанима из Старе Србије.

¹ Nouveau Dictionnaire roumain-français par F. Damé, код речи *tarina*.

После овога, преко села *Златова* и *Грабовца* стигосмо у 10 час. у вече у *Деспотовца*, мало место, које је на силу варошица и седиште среске власти за срез деспотовачки.

2 јула.

Овога дана пре подне посетисмо манастир *Манасију*, који је свега пола часа далеко од Деспотовца, и лежи у живописној, шумом одевеној клисури.

Манасија је задужбина Високог Стевана и за његове владе особито значајан центар књижевни. Ту су били познати „Ресавски преводници“. У Манасији је и сахрањен њезин оснивач деспот Стеван 1427 год. Некадашњи значај Манасије показује њезина величина, лепота и јако и велико утврђење које је око ње. Но све је то морало некада да запусти и оронне. Садашњи је манастир обнова старог, а тврдиња стоји онако оронула и сваким даном све се више руши и опада.

У 1 час по подне већ путовасмо за *Ђуприју*, где стигосмо у 4^{1/2} часа, и после кратког одмора кретосмо за *Параћин*, где бесмо у 6^{1/2} час.

Кад сам са висова између Деспотовца и Ђуприје угледао моравску долину и Мораву која се у њој беласа било ми је као да сам се одморио од тешка и дуга пута по планинама источне Србије, и као да сам код куће. Ми равничари, кад видимо равницу, налик смо на приморце кад виде море. Лепа су нам брда, али нам је милија равница. Где ко никне, онде и обикне!

3 јула.

Ово је последњи дан нашега пута, али више не и екскурзије. Јахали смо питомином и равницом, друмом цариградским, некадашњим најживљим бидом наше Домовине. Овога дана нисам забележио ништа сем о једној не тако давнашњој *задужбини*. Недалеко од Секирице, идући из Параћина, на једноме је месту друм угнут, јер га вода прокопава и квари. Да се друм не би сасвим

искварио и да не би на том месту било глиба који би ометао саобраћај, ударио је ту 1830 год. калдрму неки Тривун из Доњег Видова за севап, те се то место и сад зове *Тривунова калдрма*. Овај ми податак исприча Г. Марјановић, коме је тај Тривун прадед по матери, и ја га наводим као заостатак оваквих задужбина из старине.¹

Остатак дана провели смо путујући кроз *Секирицу, Јовановац, Ражан, Делиград*. У Алексинац стигосмо у 9 час. у вече.

На путу смо провели равно четрнаест дана.

Др. Тих. Р. Ђорђевић.

¹ Подсећам само на народну песму где Свети Сава вели за свог оца :

Није бабо расковао благо
На нацаке ни на бузоване,
Ни добријем коњма на ратове,
Већ је бабо похарчио благо
Све градећи многе задужбине :

— — — — —
Осталога што претече блага
Остало је благо похарчио
Зидајући по калу калдрме
И градећи по водама Ћуприје.

(Вук, Срп. нар. пјесме, књ. II, 97—98).

Исто тако и на народну песму „Опет Зидање Раванице“, где цар Лазар, жалећи што не гради задужбине, вели :

Ми пијемо и господујемо,
Задужбине није не градимо,
Намастира ни бијеле цркве
Ни на води камене Ћуприје
Ни на друму камене калдрме.

(Вук, Срп. нар. пјесме, књ. II, стр. 195).

К. Зено, путник из 1650 г., путујући између Једрена и Цариграда, вели да је ишао „по лепој цести (калдрми) коју саградише некоје паше за путничку употребу, а то све за љубав Божју“. (Rad jugosl. akad. LXII, стр. 116).

И у западној су Европи овакви примери честа ствар.